

IV. PROCEDURÁLNÍ PŘÍSTUPY K DEMOKRACII

«... lid si myslí, že je svobodný; velice se mylí.
*Svobodný je jenom během voleb členů parlamentu.
Jakmile jsou zvoleni, je v otrockém postavení, není ničím.*»

(Jean-Jacques Rousseau: O společenské smlouvě)

Úvodní citát této kapitoly můžeme považovat za *locus classicus* Rousseauova dodnes oblíbeného a často citovaného *opus magnum* O společenské smlouvě. Nabízí v něm poněkud realistický pohled na to, co znamená demokratický zvolit své vlastní zástupce. S jistou nadsázkou bychom mohli tvrdit, že ozvěnu této myšlenky lze najít v dílech teoretiků tzv. rakouské ekonomické školy a jejich minimalistickém chápání demokracie, které vycházelo z ekonomického myšlení utilitarismu. Jedním z těchto teoretiků je slavný ekonom a sociolog Ludwig von Mises (1881–1973). Ve své knize *Liberalismus*, která vyšla poprvé na konci 20. let minulého století, považuje demokracii za takovou ústavní formu státu, „jež umožňuje přizpůsobit vládu přání ovládaných bez násilných bojů. Jestliže se v demokratickém státě vláda již nechová tak, jak si to přeje většina obyvatel, není třeba občanské války, aby se dostali do funkce muži (sic!), kteří jsou ochotni pracovat v souladu s chcením většiny. Volební aparát a parlamentarismus se již starají o to, aby se výměna vlády uskutečnila hladce a bezporuchově, bez použití násilí a prolévání krve.“⁴⁰⁵

Demokracii tedy rozumí primárně cyklickou výměnu vládnoucích politických elit prostřednictvím volebního mechanismu. Takováto lakonická charakteristika sice může být již postačující, ale jeho vnímání demokratického zřízení ještě více osvětlují myšlenky, které prezentoval několik let později v monumentální knize *Lidské jednání* (angl. *Human Action: A Treatise on Economics*), vydané poprvé koncem 40. let.

Zcela v duchu tradice libertariánského proudu vymezuje Mises nejprve roli státu jako takového. Stát považuje za instituci založenou pouze za

účelem „*udržení mírových mezilidských vztahů*“.⁴⁰⁶ Od toho odvozuje také účel demokracie, která je pouhým prostředkem sloužícím jako prevence revolucí a občanských válek, tedy onoho krveprolití, o kterém psal již dříve ve výše citované knize. Demokracie podle něj nabízí „*metodu pro mírové přizpůsobení vlády vůli většiny. Pokud lidé v úřadech a jejich politika již nevyhovují většině národa, budou – v příštích volbách – odstraněni a nahrazeni jinými lidmi hlásícími se k jiné politice*“.⁴⁰⁷ Svůj ekonomistní pohled nezapře v úvahách o většinovém právidlu, když v témže díle o několik desítek stran dále uvádí, že v demokracii „*jsou při formování chodu věcí účinné pouze hlasy, které dostal většinový kandidát nebo většinový program. Hlasy, které obdržela menšina, politiku přímo neovlivňují*“.⁴⁰⁸

Jistě nepřekvapí, že v podobném duchu vnímal demokracii také jiný významný představitel rakouské školy, nositel Ceny švédské královské banky za ekonomii na památku Alfreda Nobela za rok 1974, Friedrich August von Hayek (1899–1992). Ve své slavné *Cestě do otroctví* (angl. *The Road to Serfdom*) uvádí, že demokracie „*je ve své podstatě prostředek, praktický nástroj pro zajištění vnitřního míru a svobody jednotlivců*“.⁴⁰⁹ Současně s tím považuje demokracii a kapitalismus jakožto ekonomický systém za vzájemně nejenom propojené, ale také podmíněné: „*Pokud tento, kapitalismus' znamená systém konkurence založený na svobodném nakládání se soukromým majetkem, měli bychom si spíše uvědomit, že jediné v takovém systému může demokracie fungovat*“.⁴¹⁰ Hayek, ekonomický liberál, se – ne tak úplně překvapivě – inspiroval ve svém myšlení o demokracii u pravicově-konzervativního právního teoretika Carla Schmitta, kterému se ještě budeme dítkladněji věnovat v IX. kapitole. Sdílel s ním jeho distinkci mezi právem (něm. *Recht*) a legislativou (něm. *Gesetz*) a měl za to, že tvorba práva prostřednictvím demokraticky volených státních vlád vede k degeneraci právního státu (něm. *Rechtsstaat*) do podoby státu legislativního (něm. *Gesetzesstaat*). Ba co více, varoval před pluralitním státem politických stran, který intervenuje do všech možných oblastí života občanů. Jinými slovy, nelimitovaná demokracie vede k totalitarismu.⁴¹¹

⁴⁰⁶ Mises, L. v.: *Lidské jednání: Pojednání o ekonomii*, 2. vyd. Praha, 2018, s. 133.

⁴⁰⁷ *Ibid.*

⁴⁰⁸ *Op. cit.*, s. 250. Více o jeho chápání demokracie viz např. Raico, R.: Mises on Fascism, Democracy, and other Questions, *Journal of Libertarian Studies*, 12, 1996, 1, s. 1–27.

⁴⁰⁹ Hayek, F. A.: *Cesta do otroctví*, 2. vyd. Brno, 2012, s. 72.

⁴¹⁰ *Ibid.*

⁴¹¹ Stov. Slobodian, O.: *Globalist: The End of Empire and the Birth of Neoliberalism*, Cambridge, MA,

V této kapitole se však detailněji zaměříme na jiného reprezentanta rakouské školy, slavného ekonoma pocházejícího z Třešti ležící v srdci Českomoravské vrchoviny, Josepha Aloise Schumpetera. Intelaktuální „*rozlet*“ a osobnostní rozvoj mu zajistila zejména univerzitní studia práv ve Vídni, kde studoval pod vedením významného rakouského ekonomického teoretika Eugena von Böhm-Bawerka. Mezi jeho učitele však patřili i jiní velcí duchové tamní ekonomie, jako například Carl Menger nebo Friedrich von Wieser.⁴¹² Následné působení na světových univerzitách, především v USA, mu umožnilo vytvořit vlastní propracovaný systém, jímž se zapasal hluboko do analýz celého spektra společenských věd, tedy nejenom ekonomie, v níž se profiloval především.

Tento velmi stručný biografický medailonek at nám slouží jako jakýsi odrazový můstek pro teoretické koncepty, které během svého vědeckého života nabídl. Jeho všestranné politické, ekonomické a sociologické myšlení je v našem prostoru poměrně dobře známé, a to zejména díky překladům některých jeho významných děl.⁴¹³ Navíc již bylo v této oblasti podrobena četným akademickým zkoumáním, a to včetně těch politologických.⁴¹⁴

Navzdory tomu má jistě smysl objasnit některé hlavní rysy jeho koncepcce, které tvoří ve své podstatě hlavní jádro procedurální koncepce demokracie, která se zejména v poválečné americké politologii stala v podstatě kanonickou.⁴¹⁵ Osvětlení hlavních rysů této koncepce se může jevit jako aktuální o to víc, že ještě před zhruba patnácti lety někteří autoři u nás považovali za ohrožení demokracie „*pokusy eliminovat z veřejného prostoru spolky, organizace a tedy i jednotlivce, objevit obsah termínu demokracie na pouhý mechanismus vládnutí bez zřetele na jeho hodnotový, etický, morální*

⁴¹² Liberalism and democracy – a comparative reading of Eucken and Hayek. *Cambridge Journal of Economics*, 40, 2016, 6, s. 1743–1760; Herzog A.: The Attack on Sovereignty: Liberalism and Democracy in Hayek, Foucault, and Leftort. *Political Theory*, online, 2020, s. 1–24.

⁴¹³ Více k jeho životu viz Štrůček, P.: Polozapomenuté postavy ekonomického myšlení – J. A. Schumpeter. *Acta Oeconomica Pragensia*, 24, 2016, 3, s. 78–86; Bily, J. et al.: *Josef Alois Schumpeter (1883–1950): Ekonom, politik, sociální filosof a humanista*. Třešť, 2004; Swedberg, R.: *Schumpeter. A Biography*. Princeton, 1992.

⁴¹⁴ *Kapitalismus, socialismus a demokracie, český překlad z r. 2004; Teória hospodárskeho vývoja: Analýza podnikateľského zisku, kapitálu, úveru, úroku a kapitalistického cyklu, slovenský překlad z r. 1987.*

⁴¹⁵ Viz např. Novák, M.: Popper versus Schumpeter...; Loužek, M.: Ekonomická sociologie Josepha A. Schumpetera. *Sociológia*, 39, 2007, 1, s. 29–48; Kováčik, B.: Analýza fenoménu konkurenčně-ho elitářského modelu demokracie v díle J. A. Schumpetera. In Hoscheková, D. – Kazanský, R., eds.: *Interpolis 06: Zborník. Banská Bystrica, 2006, s. 319–328*; týž: Elitistická demokracie: vítězstvo realizmu? In Bily, J. – Kavan, Š. – Svatoš, R. et al.: *Veřejná správa a bezpečnost státu jako součást udržitelného rozvoje. České Budějovice, 2013, s. 35–39*; týž: *Konkurenční elitářská demokracie*.

obsah a závazkový vztah.⁴¹⁶ Jinak řečeno: za hrozbu pro fungování demokracie nejsou považovány pouze klientelistické vztahy a propojení politiky se zájmy privatního byznysu, jak bylo naznačeno výše v této knize během diskuse o krizi demokracie, ale také okléšťování pojmu demokracie a jeho přílišné zužování na techniku moci, o což se svým výkladem demokracie pokusil právě Schumpeter. Ačkoli tedy není evidentní, že by se právě jeho přístup těšil dnes u politických teoretiků velké popularitě, u některých (nejen českých) politických elit je více než oblibený a je vnímán se sympatiemi. Zejména u těch, kteří mají zásadní problém s již diskutovaným pojmem „liberální demokracie“.

IV.1 Schumpeter: demokracie jako procedura

Ve svých sociálně-teoretických úvahách v sobě Schumpeter nezapřel ekonomu a intenzivně združďoval analogii mezi politickou a ekonomickou soutěží.⁴¹⁷ O voličích bychom podle něj měli uvažovat stejně jako o spotřebitelích na ekonomickém trhu. Politické strany a politikové se zas *per analogiam* podobají firmám, které nabízejí určité služby a usilují o dosažení co největšího zisku. Voliči se ve volbách jako zákazníci rozhodují, která nabídka nejvíce odpovídá jejich individuálním touhám a potřebám. Z tohoto úhlu pohledu je smysl celé politické soutěže vlastně dvojitý: a) dává politickým vůdcům pocítit hrozbu ztráty moci stejně, jako se firmy obávají ztráty nebo úplného bankrotu; b) nastávajícím potenciálním politickým lidrům dává podněty, aby se chovali vůči svým voličům zodpovědně, protože oni jsou ti, kteří rozhodují o jejich úspěchu a politické budoucnosti.

Své uvažování o demokracii představil v zásadní knize s názvem *Kapitalismus, socialismus a demokracie* vydané roku 1942 během II. světové války, kterážto je právem považována za jeho nejvýznamnější (politologické) dílo. Představuje interdisciplinární průnik ekonomie, sociologie, historie a politologie. Začíná vyrovnáním se s mohutným dílem Karla Marxe. Připisuje mu roli proroka, sociologa, ekonomu a učitele.

Ačkoliv Schumpeter se stejně jako Marx domnívá, že kapitalismus se zhroutí a bude nahrazen socialismem, nesouhlasí, že to bude tak, jak to předpokládal Marx, tedy že kapitalismus bude odstraněn proletariátem pro-

střednictvím revoluce. Schumpeter se naopak domníval, že kapitalismus se postupně sám zhroutí jako důsledek vnitřních rozporů; „hovořil o *postupné desintegraci kapitalismu*, v jejímž průběhu *těla a duše postupně dozrávají k tomu, aby kapitalistický systém, ovládaný vlastníky a podnikateli, nahradily novým systémem, ovládaným mocenskými elitami intelektuálů a technokratů*“.⁴¹⁸ Za účelem lepšího popisu těchto procesů si vypůjčil termín „kreativní destrukce“, který se stal díky němu populárním. Jde o proces, ve kterém jsou staré způsoby řízení a společenské praxe zničeny zevnitř (endogenně) a nahrazeny novými. Urychluje směřování k nové socioekonomické struktuře stávající společnosti, případně je příčinou ekonomických cyklů.

Původně se jednalo o ryze ekonomický termín odkazující na vnitřní schopnost neustálé vlastní inovace, která podle něj dělala z kapitalismu nejvhodnější ekonomický systém. Schumpeter se domníval, že úspěch kapitalismu povede k nějaké formě korporativismu a posílí hodnoty, které jsou vůči kapitalismu nepřátelské, zejména mezi intelektuály, kteří jsou schopni organizovat protesty a rozvíjet kritické myšlení. Při přeměně kapitalismu na socialismus nepůjde o revoluci, ale o evoluci – díky tendu volit do parlamentu zástupce sociálnědemokratických stran, jakož i zaváděním takových prvků, jimiž jsou zaměstnanecká samospráva, průmyslová (ekonomická) demokracie a různé regulační instituce.

Na této ekonomické bázi postavil Schumpeter své uvažování o politice a demokracii. Důraz kladl zejména na tři implikace demokratické politické doktríny, které považoval za nerealistické: 1) již zmíněné obecné blaho, které může každý člověk zajistit na základě racionálního uvažování, 2) obecná vůle, resp. společná vůle lidu, která odpovídá obecnému blahu a 3) racionální chování občanů, díky kterému je obecné blaho zajišťováno.

Schumpeter nesouhlasil s tzv. klasickým pojetím demokracie, podle kterého se jedná o proces, jehož prostřednictvím voliči a voličky identifikují nějaké jim společné „obecné dobro“ a politické (volení reprezentanti) usilují o to jej naplnit. Podle něj „*neexistuje něco jako jednoznačně určené obecné blaho, na kterém by se všichni mohli shodnout nebo ho uznat na základě racionálních argumentů. Není to tím, že by si někteří přáli něco jiného*

⁴¹⁶ Tutter, J.: Hrozbou pro demokracii je velký byznys a politici. In *Postdemokracie, hrozba nebo nadě-*

⁴¹⁷ Holman, R. et al.: *Dějiny ekonomického myšlení*. 3. vyd. Praha, 2005, s. 276. Viz také Lisý, J. et al.: *Dějiny ekonomických teorií*. Praha, 2018, kap. 8; Ivančíka, K. et al.: *Trvalá udržatelnost? Inovace v rozvoji Slovenska*. Bratislava, 2014, s. 42–55 (kapitola o Schumpeterově a Keynesově ekonomickém myšlení); Vojtovič, S. – Krajiňáková, E.: Joseph A. Schumpeter (Im Lichte der aktuellen Betriebswirtschaftslehre). In Zapotoczky, K. – Pracher, Ch. – Strunz, H., eds.: *Gemeinschaft und Engagement*:

než obecné blaho, ale plyne to z daleko podstatnější skutečnosti, že obecné blaho znamená nutné něco jiného pro různé jedince a pro různé skupiny.⁴¹⁸ Neexistuje ani nějaká obecná nebo společná vůle lidu, která by předcházela existenci dobra a kterou by mohli všichni bez problémů identifikovat. Občané se navíc nechovají vždy a pouze racionálně; mají různá iracionální přesvědčení a předsudky, jak se to pokoušeli dokázat například Vilfredo Pareto, Gustave Le Bon,⁴²⁰ Étienne de la Boétie⁴²¹ a jiní. Schumpeter si z toho osvojil především Le Bonovu „hluboce antidemokratickou teorii masového chování, aby podpořil vlastní přesvědčení, že „masy jsou neschopné vykonávat, smyslu-plné odpovědné aktivity“ v politice.“⁴²²

Podle Schumpetera jsou lidé vůči nějakému společnému dobru lhostejní a jsou permanentně manipulováni politiky a uchazeči o volený úřad. Jsou to tedy politici, kdo určují v demokracii politickou agendu, nikoli voliči a voličky. Tím se koncepce vlády lidu stává nepravděpodobnou. Místo toho obhajoval minimalistický, proceduralistický, resp. „mechanistický“⁴²³ model demokracie – „demokratickou metodu“,⁴²⁴ tedy její „realistické“ vnímání, podle něž je demokracie primárně mechanismem soutěže o voličské hlasy. Demokratická metoda je „takové institucionální uspořádání tvorby politických rozhodnutí, v němž jednotlivci získávají moc rozhodovat v konkurenčním souboji o hlas lidu.“⁴²⁵

„Jako alternativu nabízí [Schumpeter; doplnil M. S.] teorii demokracie založenou na konkurenci v souboji o politické vůdcovství. [...] Výběr zástupců lidu už není sekundární jako v klasické teorii, kde jsou zástupci lidu vybráni, aby pak realizovali obecné dobro.“⁴²⁶ Každý, kdo souhlasí s klasickou doktrínou demokracie, a v důsledku toho je přesvědčen, že funkcí demokratické metody je zaručovat, aby se o problémech rozhodovalo a politika se utvářela v souladu s vůlí lidu, musí nezbytně narazit na to, že i kdyby byla vůle lidu opravdu jednoznačná a skutečná, rozhodnutí přijatá prostou většinou

⁴¹⁸ Novák, M.: Popper versus..., s. 15. Diskusi o tomto aspektu jeho teorie viz např. Mackie, G.: Schumpeter's..., s. 130–134.

⁴²⁰ Le Bon, Gustave: *Psychologie davu*, 1895; 1. český překlad 1897, 2. český překlad 1947, zveřejnovaný překlad z roku 1947 (3. české vyd.) – Praha: Kra, 1994, 4. vyd. – Praha: Portál, 2016.

⁴²¹ Boétie, Étienne de la: *Rozprava o dobrovolném otroctví*, 1576; český překlad – Praha: Rybka Publishers, 2011.

⁴²² Medearis, J.: Schumpeter, the New Deal, and Democracy. *The American Political Science Review*, 91, 1997, 4, s. 828.

⁴²³ McCord Wright, D.: Schumpeter's Political Philosophy. *The Review of Economics and Statistics*, 33, 1951, 2, s. 152, 154.

⁴²⁴ Medearis, J.: Schumpeter..., s. 828; Mackie, G.: Schumpeter's..., s. 129, 138–141.

⁴²⁵ Schumpeter, J. A.: *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Brno, 2004, s. 269. V orig. „that institu-

z nich by ji často nevyjadřovala, ale spíš překrucovala. Zdá se, že vůle většiny je právě jen a pouze vůlí většiny, a proto nemůže být ztotožňována s vůlí lidu. Lid je totiž mozaikou, kterou většina jednoduše nemůže zastupovat.⁴²⁷ Schumpeter má navíc za to, že „[v] moderních společnostech je jediným morálním nebo politickým konsensem, k němuž pravděpodobně může dojít, ten, který vznikl propagandou, reklamou a organizovanou manipulací ze strany těch, kteří jsou při moci.“⁴²⁸

Ačkoliv tedy opakující se hlasování voličů ve volbách legitimizuje vládu a čím ji zodpovědnou,⁴²⁹ politický program je určován více vládou, resp. politiky samotnými, než občany. Voliči by měli respektovat jistou „dělbou práce“ mezi sférou profesionálních politiků a voličů. Měli by pochopit, že poté, co někdo zvolil, tedy vybrali do politického (veřejného) úřadu, politická činnost se už stává věcí této zvolené osoby, nikoli věcí všech občanů. V období mezi dvěma volbami by navíc občané neměli jen tak snadno odnímat důvěru těm, které sami zvolili. Podle Schumpeterem odmítaného klasického modelu demokracie se vůle lidu a obecného blaha mohou dovolávat i autokratické vlády. Jeho teorie demokracie představuje podle něj poněkud realistější pohled na demokracii, kde do centra vstupuje soutěž (konkurenční boj) o politický leadership.

Schumpeterova teorie neopomíná důležitou roli politického vůdce. Schumpeter má za to, že kolektivní jednání je zcela výhradně založeno na akceptaci role vůdcovství. Pochybuje o existenci aktu skupinové vůle, která připisuje voličstvu moc nad rozhodováním při výběru podstatných politických témat, resp. toho, co dnes známe pod pojmem nastolování politické agendy. Téma ve společnosti již existuje, jako problém se však začne řešit až v tom okamžiku, když některý z politických subjektů začne toto téma využívat a upozorňovat na něj ve své snaze uspět v politické konkurenční soutěži. Politický subjekt, potenciální politický vůdce, si musí vybrat vhodné téma, které je ve společnosti v daném momentu prioritní. Elektorát tak působí na výběr tématu spíše omezeně, a to tak, že nabízená politická témata buď přijímá, nebo odmítá.⁴³⁰

Schumpeterovský model demokracie je proto často označován jako „minimální“ nebo „procedurální“, a to ze dvou důvodů. Za prvé, zaměřuje se výlučně na (státní) politické instituce, které jsou vymezeny velmi úzce;

⁴²⁷ Srov. Schumpeter, J. A.: *Kapitalismus...*, s. 290.

⁴²⁸ Bellamy, R.: *Rethinking...*, s. 96.

⁴²⁹ K problematizaci této zdánlivě samozřejmé skutečnosti viz Kneip, S. – Merkel, W.: Do Elections

pravidla. Tato třetí podmínka zní, že ti, od nichž se očekává rozhodování nebo volí ty, kteří rozhodují, musejí být vybaveni skutečnými alternativami a musí být ve stavu, aby si mohli vybírat mezi těmito alternativami. I z těchto důvodů se jeho minimální definice může jevit jako převážně formální a procedurální.⁴⁴⁰ Lze tedy konstatovat, že jeho teorie „náleží k hlavnímu proudu demokratického elitismu, protože demokracii chápe jako procedurální konflikt mezi elitami.“⁴⁴¹

IV.3 Kritika procedurálního modelu

Schumpeterova koncepce demokracie je zjevně dost technokratická a byla pochopitelně podrobena značné kritice. Je především otázka, zda opravdu existuje v dějinách demokratického myšlení něco jako koherentní „klasická“ teorie demokracie, od níž se „odráží“ Schumpeter. Setkat se můžeme totiž hned s několika „klasickými“ modely, což naznačuje i krátký přehled myšlení o demokracii představený v první kapitole. Vyznačit jeden z nich jako typický modelový, resp. shrnout všechny do všezahrnujícího „klasického“ modelu není úplně korektní. Jeho model klasického demokratického dědictví je tak vlastně v jistém slova smyslu mýtus.

Odhodlání nahradit „nerealistický“ model demokracie tím údajně realistickým znamená, že ten druhý, procedurální, bude představovat životaschopnou a důvěryhodnou alternativu vůči tomu prvnímu v tom smyslu, že zahrne všechny aspekty současného demokratického života, což Schumpeterův model zjevně nesplňuje, resp. splňuje jen zčásti. Navíc „*demokracie, pokud ji budeme interpretovat jako sadu procedur zpěčetěných ústavou, je sebeomezující se režimem, neboť v sobě nese podmínky svého vlastního omezení*“⁴⁴² Demokracie v tomto pojetí je, podle dobových komentářů kritických vůči elitistické teorii, vnímána jako metoda přijímání rozhodnutí, která zaručuje efektivitu administrativy a tvorbu politik a vyžaduje rovněž jistou míru odpovědnosti vůči veřejnému mínění ze strany vládnoucích elit.⁴⁴³

Tito elitisté – alespoň v interpretaci svých kritiků z řad pozdějších teoretiků participativní demokracie – nepovažovali občanskou apatii, pokles

volební účasti a nízkou angažovanost na politických akcích, fórech a událostech za výslovně škodlivou pro demokracii. Naopak, byla považována za funkční pro účely demokratického systému.⁴⁴⁴ Procedurální přístup k demokracii navíc také „*nezohledňuje důsledky, k nimž bude směřovat volební výsledek, takže je možné zvolit i xenofobní orientaci společnosti, válku či represe. Důležitá je zde pouze posvátnost a nezpochybnitelnost výsledku, takže subjekt s mandátem se považuje za oprávněný ke krokům, které podnikne, protože se pro něj rozhodli lidé*“⁴⁴⁵

V této souvislosti P. Bachrach kritizuje jeho nepochopení demokratické procedury, jelikož podle Schumpetera je možné perzekuci křesťanů, upalování čarodějnic či genocidu Židů vykonávat demokratickým způsobem a číst v souladu s demokratickou procedurou. Podle této kritiky však „*by každá z těchto aktivit mohla zakládat porušení demokracie, i když je vnímána pouze jako metoda. Náboženské, rasové či skupinové pronásledování jakéhokoliv druhu je v konfliktu s principy svobody diskuse a sdružování, které jsou vlastní uplatnění principu většinového pravidla*“⁴⁴⁶ Tento typ Schumpeterovy kritiky však nebere v potaz fakt, že demokracie jako pouhá metoda nemusi být nutně spojena s liberální demokracií, která v sobě opravdu zahrnuje zmíněné svobody tak, jak je vyjmenovává Bachrach. Uplatnění demokratické procedury pouze jako procedury neznamená nutně ji spojovat s rozvrhem, resp. rejstříkem jakýchkoliv občanských svobod a lidských práv.

R. A. Dahl kritizuje Schumpetera především kvůli teorii, kterou zastává v otázce vzniku lidu či občanství. Označuje Schumpetera za výjimku mezi teoretiky demokracie. Tato výjimka spočívá ve skutečnosti v tom, že Schumpeter, jako údajně jediný, nevidí širší normativní ani empirický problém v otázce vymezení občanství, a tedy i lidu. Schumpeter tvrdí, že lid se musí definovat sám. A není důvod odsoudit jakékoli vyloučení (i když je nesprávné), jelikož je právem lidu identifikovat se. Tvrdil, že vyloučení Afroameričanů na americkém Jihu nám nedává právo tvrdit, že Jih byl nedemokratický. To Dahl vnímá jako absurditu, k níž nás přivede právě neexistence kritéria vymezení lidu.

Může nás to totiž dovést až do situace, ve které se jako lid (na určitém území) identifikuje pouhé 1 % obyvatelstva na základě nějakého společného znaku a začne v této skupině demokraticky vládnout. Avšak jeho demokratické rozhodování dopadá na zbylých 99 % obyvatel, které nejsou vnímány

⁴⁴⁰ Stow, Ferrajoli, L.: Norberto Bobbio – Theorist of Law and Democracy. In: *European Journal of Philosophy and Public Debate*, 2, 2010, 4, s. 380. Viz také Gonzáles, J. M.: *Limites y aportes de la democracia representativa en Norberto Bobbio*. In Gonzáles, J. M., -Quesada, F., eds.: *Teorías de la democracia*, Barcelona, 1992, s. 39–56.

⁴⁴⁴ Stow, Pateman, C.: Participatory Democracy Revisited. *Perspectives on Politics*, 10, 2012, 1, s. 7.

jako takto vymezený lid, a jsou tedy z rozhodování vyloučeni. To může vést až v despotismus, v němž bude svévolně rozhodovat konkrétně vymezený lid nad členy společnosti, kteří do této kategorie lidu prostě nejsou zahrnuti. Dahl to považuje za velkou mezeru v jeho teorii. Má za to, že kvůli tomuto faktu by neexistovaly morální, normativní ani empirické rozdíly mezi demokracií a despotismem. Tím pádem by se zhroutila celá Schumpeterova teorie.⁴⁴⁷

„Nejrozporuplnějším znakem Schumpeterovy demokracie je však podoba vztahu občanů a lidí, protože voliči nekontrolují své představitele v době mezi volbami. Výrazně omezená role občanů pouze na akt výběru vládců způsobuje problémy nejen pro legitimitu tohoto systému, ale především pro nárok jeho demokratičnosti. Efekt politické soutěže pouze v podobě nenásilného výběru vládců jednoznačně nemůže naplňovat demokratické ideály politické rovnosti a suverenity lidu, které tvoří její jádro.“⁴⁴⁸ Jednotlivec jako řádový a angažovaný občan nehral v jeho modelu významnou roli; jeho role byla opomíjena a jeho přirozený aktivismus a snaha podílet se na chodu politických institucí, které se ho bezprostřední týkají, byly přehlíženy až posouvány do pozadí. Model expandujícího a realizujícího se jednotlivce zůžil Schumpeter do podoby politika usilujícího o hlasy jakéhosi „manipulovatelného stáda občanů“.

Schumpeter předpokládal, že v zásadě každý občan má teoretickou možnost součítat o politické vedení, o politický úřad. Reálným problémem však tehdy ani teď nebyl nedostatek svobody participovat, nýbrž deficit efektivních možností této participace kvůli nedostatku zdrojů: čas, dovednosti, finance a různé druhy kapitálů. Role řádového občana je v tomto modelu natolik minimalizována, že to musí nezbytně vést k jeho frustraci, která se může obrátit proti systému jako takovému. Vyplyvá to ze Schumpeterova kladení rovnítka mezi účastí ve volbách a legitimitou systému. Účástí ve volbách voliči svým hlasem legitimizují zvolený systém, který považují za správný. To je však přílišné zjednodušení, které nebere v potaz případnou nespokojenost voličů s fungováním systému ventilovanou během volebního období.

Model soutěživého vůdcovství, jak jej navrhuje Schumpeter inspirovaný M. Weberem, nevyčerpává všechny varianty demokracie. Podobně jako Weber ani Schumpeter nezkoval různé jiné formy demokracie a politických organizací. Navíc také nastolování politické agendy pouze ze strany

pretendenta role politického lídra v demokratické zemi, jak to vnímal ve výše popsaných souvislostech Schumpeter, dnes musíme vnímat značně kriticky.

Zapojení občanů v politice i mimo voleb se od té doby značně zintenzivnilo a touto schopností, tedy předkládat k diskusi relevantní politická témata veřejného zájmu, disponují i občané, zejména sdružují-li se v různých občanských sdruženích. Nemluvě také o významné roli médií v tomto procesu. Je navíc otázka, zda může legitimní demokratická procedura adekvátně justifikovat přijetí morálně špatného politického výsledku či rozhodnutí. Lze se domnívat, že pokud by měla tato procedura vést k takovému typu výsledku, který budou občané oprávněně považovat za pro ně nepřijatelný, nespravedlivý nebo škodlivý, nemusí s využitím procedurálních demokratických pravidel zcela nebo dlouhodobě souhlasit. Jak poznamenal významný současný britský politický teoretik Keith Dowding, „demokracie je procedura, ale pokud tento postup povede k nespravedlnosti, nemůžeme očekávat, že rozumní lidé budou tyto postupy přijímat na neurčito.“⁴⁴⁹

Schumpeter ve svém modelu rovněž přehlížel roli ideologie, médií, společenské socializace a různých zájmových skupin v politice, nemluvě o vlivu ekonomických zájmů majitelů kapitálu na politiku, což jsou dnes faktory nepochybně ještě výraznější než v jeho době. Tento jeho „realistický“ model demokracie také jaksi automaticky předpokládá, že v politickém životě jsou těmi nekompetentnějšími přijímat rozhodnutí političtí lidé, kteří jsou zároveň jedním racionální hráči v politické „hře“. Nezhledňuje tedy nekompetentnost a iracionalitu těchto lídrů jako takových.

Schumpeterovi je též vytýkáno, že při konstrukci své teorie nemyslel na problémy etnických menšin. V jeho modelu se menšina nemůže nijak efektivně projevit a její osud zůstává prakticky na vůli vládnoucí většiny. Menšina může pouze doufat, že se z ní jednoho dne stane většina a vydobude si tak místo v politickém systému. Podle tohoto proudu kritiku se Schumpeter příliš nechal unést politickým uspořádáním Velké Británie. Ti tvrdí, že fungování politiky ve Velké Británii je dáno vysokou politickou kulturou a tradicí, která se udržuje po staletí, a její přenos do jiného politického systému je prakticky nemožný.

Jsou však také některé výtky, které už neodpovídají době, kdy byly předneseny. Schumpeter totiž prezentoval, jak jsme viděli, svůj model jako „soutěživý“, avšak podle některých kritiků (jímž byl např. C. B. Macpherson) se jedná spíše o oligopolistický model: na politickém trhu je pouze několik

(tj. omezený počet) „prodejců“ politických myšlenek. Jelikož je jich jenom takto omezené množství, nejsou nuceni příliš intenzivně odpovídat na zájem a poptávku kupujících, tedy voličů.

Dnes, s rozsáhlou pluralitou politických stran v demokraciích, zejména v multipartitních stranických systémech, už tento typ kritiky nelze považovat za zcela udržitelný. Výrazně se totiž zvětšilo množství politických subjektů, ale také možnosti občanů se v nich realizovat. Je pravdou, že jeho model demokracie reflektoval průmyslový typ společnosti během II. světové války a po ní; pokud i do nějaké míry odpovídal tehdejší realitě, jen těžko ho lze považovat za adekvátní v dnešním světě, který bychom mohli označit za postindustriální, postmoderní, resp. nacházející se ve fázi pozdní modernity (na znalosti a inovace orientovaná ekonomika; výzkum, vývoj, informace, poznatky a rostoucí počet vysokoškolsky vzdělaného obyvatelstva).⁴⁵⁰

Schumpeterův demokratický model nám konečkonců nemusí úplně dobře sloužit ani jako kritérium či vzor pro empiricky orientované „indexování“ stávajících demokracií. Jak poznamenává významný současný irský politický teoretik a filozof Philip Pettit, tento minimalistický, čistě volební koncept demokracie nejenomže umožňuje poměrně lehce rozlišit demokracie od nedemokracií, on také kontraintuitivně ulehčuje konkrétnímu politickému režimu, aby vnímal sám sebe jako demokratický.⁴⁵¹ To však, jak ještě uvidíme v případě analýzy modelu tzv. neliberální demokracie, dodává symbolickou sílu, snad až formální legitimitu také těm režimům, jejichž „demokracie“ by už jen stěží splnily náročnější podmínky tak, jak je známe z koncepce liberální demokracie.

V. PLURALISMUS, NEOPLURALISMUS A POLYARCHIE

„... naše demokracie je ohrožena vždy, když ji považujeme za danou.

Každý z nás, bez ohledu na stranu, by se měl pustit do role opětovného budování našich demokratických institucí.

[...] A všechno toto závisí na naší participaci; na tom, že každý z nás přijme odpovědnost občanství, bez ohledu na to, na kterou stranu se vychyľuje kyvadlo moci.

Nemá žádnou moc sama o sobě. My, národ, ji dáváme moc – naši participací a volbami, které uskutečňujeme.“

(Barack Obama: Farewell Speech, Chicago, 11. 1. 2017)

Již výše jsme zmínili, že v demokratickém rozhodovacím procesu ve státech moderního typu (tedy v západních liberálních demokraciích po II. světové válce) se musíme vyrovnat se skutečností, že „velká politická společnost [...] zahrnuje různá sdružení a politické jednotky nebo typy jednotek, z nichž všechny mohou vznášet konkurenční a vzájemně protichůdný požadavek, že právě ony jsou správnou [...] demokratickou jednotkou pro kolektivní rozhodování v dané záležitosti.“⁴⁵² Odpovídá tomu pluralitní charakter artikulace a reprezentace zájmů, jakož i rozdělení, tedy distribuce, moci ve společnosti. Při komplexním pohledu na demokratické teorie se nelze vyhnout ani této rozsáhlé oblasti, která nachází svůj paradigmatický odraz rovněž v politologii.⁴⁵³ Jedná se o směr, který je znám pod pojmem pluralismus.

Po dlouhou dobu byl tento termín poněkud ambivalentním.⁴⁵⁴ Obecně jej můžeme považovat za specifický politickovědní proud, podle kterého

⁴⁵² Dahl, R. A.: *Demokracie a její...*, s. 271.

⁴⁵³ Viz Reutter, W.: *Einleitung: Korporatismus, Pluralismus und Demokratie*. In Reutter, W. – Rüt-

je – či spíše by měla být – moc v zastupitelských demokraciích rozptýlená napříč rozličnými (ekonomickými a ideologickými nátlakovými) skupinami a není (nebo by neměla být) přivlastňována pouze jednou konkrétní elitou nebo skupinou elit. Podle zastánců pluralismu je rozmanitost pro společnost příznivá a dobrá a různé funkčně vymezené nebo kulturní skupiny v rámci společnosti by se měly těšit autonomii, a to včetně náboženských skupin, odborů, profesních organizací či etnických menšin.

Ve smyslu této tradice uvažování o demokracii stát „není a ani nemůže být spojován s jednou skupinou, třídou nebo organizací. Stejně tak je oddělen i od občanské společnosti a působí pouze jako jakýsi arbitér mezi různými tlaky a skupinami ve státě a společnosti.“⁴⁴⁵⁵ Tento směr se ovšem značně vyvíjel v čase a také výklad demokracie v jeho pojmání má mnoho podob. Od úvah pocházejících z Britských ostrovů z prvních dekád minulého století se časem posunul až do specifického modelu „polyarchie“, který naznačuje určitá konkrétní kritéria, jímž odpovídá základní seznam vymezených znaků. Všem z těchto škol v rámci širokého pluralistického a neopluralistického proudu je však vlastní, že velmi pečlivě usilovaly popsat, kam přesně se vyčnyluje ono „kyvadlo moci“ (angl. *the pendulum of power*), o němž tak re-toricky grandiózně mluvil bývalý americký prezident Barack Obama, jehož citát otevírá tuto kapitolu.

V.1 Laski a evropský pluralismus

Termín pluralismus jako takový se objevuje poprvé na počátku 20. století u briselského politického teoretika Harolda Laskiho, který jím vyjádřil svou opozici proti „omnikompetenci“ (všemocnosti) státu. Podle něj je „stát dnes jedinou povinnou formou sdružení a více než dva tisíce let jsme se učili, že jeho účelem je dokonaly život. Zdá se tedy, že získává příchuť obecnosti, která chybí všem ostatním institucím. Stává se oživený univerzálním zájmem, na který si, jak se zdá, nemůže dělat nárok žádné jiné sdružení. (...) Stát je zvíře, které pohlcuje; a je zde pouze několik málo úžasnějších historických úseků než ty, které zaznamenávají jeho triumf ve výzvách konkurenčních skupin.“⁴⁴⁵⁶

Zamýšlí se také nad tím, jaké jsou možnosti a omezení svobody jednotlivce v moderním státě. Člověk se podle něj nachází v komplexu vztahů. Ty zahrnují vztahy v rodině, s přáteli, vztahy v rámci náboženské společnosti,

k níž potenciálně tento člověk náleží, vztahy v rámci odborové organizace, jíž může být členem, zaměstnanecký vztah a v neposlední řadě vztah ke státu. Kromě toho posledního se dle Laskiho může jedinec více nebo méně všem úspěšně vyhnout: „Člověk se může odtrhnout od rodiny či přátel, může odmítnout členství v církvi či nějakém dobrovolném sdružení, avšak nemůže odmítnout členství ve státě. Tam či onam, potýká se s ním jakožto se sdružením osob vydávajícím nařízení a je zahrnut do problému rozhodování o tom, zda tato nařízení poslouchat, nebo neposlouchat.“⁴⁴⁵⁷

Státní suverenitu Laski prakticky „ztotožnil s faktickou mocí ve společnosti, se silou dominantní sociální skupiny. Smyslem ideje suverenity pak podle něj může být pouze služba určitým účelům a cílům této skupiny, resp. její představě o obecném dobru prosazovaném prostřednictvím státu. Namísto jellinekovského odvozování právní suverenity z exogenní normativní síly fakticity se Laski zaměřuje na samotný sociální základ moci, který vytváří právo i politický systém.“⁴⁴⁵⁸ Laski o člověku v dosahu státní suverenity poněkud filozofocky píše: „Stal jsem se nástrojem cizích účelů, oddaný cíli popřehájením mé jáství. Zákon tedy, jakožto náhlak, je vždy invazí do mé osobnosti; je ukrácením morální podstaty těch, do nichž vniká.“⁴⁴⁵⁹

V jiném svém textu se vyjadřuje obdobně, když se pokouší naznačit a vymezit optimální rozsah dosahu státní moci na občana a na sociální skupiny: „A myslím, že z toho lze vyvodit, že čím méně se stát vměšuje do života dobrovolných organizací, tím lépe bude proň i pro ně. Nadřazenost státní moci nad nimi měla by být, pokud možno, toliko formální, a ne zvlášť zdůrazňovaná.“⁴⁴⁶⁰ Pro současnost je inspirativní a jakoby nadčasová také jeho poznámka o zahrnutí partikulárních sociálních skupin do legislativního procesu, jelikož podle něj „státní moc by se nikdy neměla pokoušet vydávat zákony, o nichž by se předem nebyla snažila poradit s těmi, kdo budou zasaženi prováděním těchto zákonů. Úspěšným je téměř vždycky jen takový zákon, který je výsledkem co největšího množství zkušeností, jež si státní moc může opatřit.“⁴⁴⁶¹

Jak je patrné z výše uvedeného, tento významný kritik britské idealistické politické filozofie zastával nejradikálnější pluralistickou pozici, kterou rozpracoval prakticky až do sociologických důsledků. Jeho pluralismus je vícového typu se stal protipólem vůči monistické státoprávní teorii: „Laski zdůraznil důležitost analýzy státu v praxi. Vnímá stát jako donucovací

⁴⁵⁷ Srov. Laski, H. J.: *Liberty in the Modern State*. Londýn, 1948, s. 62.

⁴⁵⁸ Belling, V.: *Zrození...*, s. 336.

orgán, který vázal občany prostřednictvím své právní nadřazenosti, ale který nemohl požadovat oddanost z důvodu své povahy. [...] Donucovací autorita mohla s oprávněním požadovat poslušnost občanů pouze do té míry, že uspokojila [jejich; doplnil M. S.] požadavek. Laski tvrdí, že zásadní myšlenkou Marx a Engelse je identifikace státu nikoli jako neutrálního orgánu sloužícího společnosti jako celku, ale jako donucovací síly prosazující na dělnické třídě sociální kázeň nezbytnou pro zachování zájmů kapitalismu.⁴⁶² Obecně tedy lze konstatovat, že jeho politická teorie „odáží tehdejší zájem vyjádřený v problému rozšíření politické demokracie na další aspekty sociálního života“ a současně úsilí o to, „jak sladit svobodu se sociální spravedlností nebo [...] jak zavést socialismus při zachování parlamentní demokracie“.⁴⁶³

To, co bylo na Laskiho argumentaci zjevně nové, bylo jeho použití pojmu „pluralistický“. Při jeho používání nejenomže nabídl pojmenování toho, co bylo poněkud heterogenní podstatou starší myšlenky, ale také spojil tuto myšlenku s americkou filozofickou tradicí, v níž měl „pluralismus“ zvláštní ohlas. Laskiho „pluralismus“ lze ve skutečnosti nejlépe charakterizovat nikoli etymologií, nýbrž širokým anglickým zdrojem, který se šířil stejně jako jeho zájmy, sahající od církevních dějin po současné pracovní spory a od jurisprudence k eugenice. Laskiho práce před rokem 1920 se snažila spojit různorodé prameny v nedávné anglické politické teorii, která znamenala pokus o uskutečnění myšlenky suverénního státu.⁴⁶⁴ O několik let později se některé jeho myšlenky staly inspirativními nejen pro jeho přímého žáka a teoretika participativní demokracie, Kanadana C. B. Macphersona, ale také pro koncept „associativní demokracie“ P. Q. Hirsta, kterému je věnována část XIII. kapitoly této knihy.

Pluralisté v podstatě akceptovali Schumpeterův pohled na to, co odděluje demokracie od nedemokracií; konkrétně že jde o metody a způsoby výběru politických vůdců. Navíc verifikovali tvrzení o tom, že elektorát je více apatický a méně informovaný, než obecně připouštějí demokratické teorie, jakož i to, že jednotlivec má malý, pokud vůbec nějaký vliv na politický proces. Na druhé straně, pluralisté si nemysleli, že koncentrace moci v rukou soutěžících politických elit je nezbytná. Následující Maxe Webera (podobně jako dříve J. A. Schumpeter) jako výchozí bod svých úvah převzali názor, že distribuci moci ovlivňuje několik faktorů a že existuje řada (pluralita)

mocenských center. Weberovy myšlenky⁴⁶⁵ využili k tomu, aby zpochybnil i tvrzení týkající se toho, že v politickém životě převládají pevně vymezené a neměnné skupiny elit nebo tříd.

Pluralismus v evropském pojetí se orientoval zejména na otázky normativní povahy. Jeho stoupenci dávali přednost (na rozdíl od Američanů) pojmu „stát“ před pojmem „vláda“. Demokratický stát byl v jejich pojetí výrazem označujícím soubor politických institucí: exekutiva, legislativa, soudní moc a instituce státní správy, tedy byrokracie. Britští pluralisté trvali na tom, že koncepty, jako jsou stát a státní suverenity, by měly být rekonceptualizovány a zkoumány po jednotlivých částech, z nichž se ve skutečnosti skládají. Kontinentální pluralisté rozlišovali mezi ekonomikou a politickou mocí, kladli důraz na rozptýlení těchto mocí ve společnosti a odmítali myšlenku jejich kumulace.

Na druhé straně nepopírali, že se také v pluralistických společnostech můžeme setkat se snahou o dosažení propojení určitých institucí se specifickými zájmy. Snažili se integrovat jedince do společenského kontextu, který by mu dal náležitý pocit identity, přičemž zároveň poukazovali na středověké struktury cechů, klášterů a univerzií jako adekvátních příkladů takové společnosti. Zmiňme v této souvislosti anglického historika politického myšlení a anglickánského kněze Johna Nevilla Figgise (1866–1919), jeho krajana, právního historika Frederica Williama Maitlanda (1850–1906), křesťanského socialistu Richarda Henryho Tawneyho, teoretiky tzv. cechovního socialismu George Douglase Howarda Colea (1889–1959) a Samuela George Hobsona (1870–1940). Měli společně zejména to, že reagovali na odcizení individua v podmínkách rozvíjejícího se neregulovaného kapitalismu v soudobých demokratických společnostech. Zdůrazňovali, že některé negativní aspekty tehdejších industriálních společností by mohly být překonány prostřednictvím ekonomické a administrativní decentralizace. Opomenout nelze generálně staršího německého právního teoretika Otta von Gierkeho (1841–1921), jehož část z třetího svazku monumentálního díla *Das deutsche Genossenschaftsrecht* pod názvem *Politické teorie středověku* na počátku 20. století právě zmíněný F. W. Maitland přeložil do angličtiny a napsal k němu také úvod.⁴⁶⁶

⁴⁶⁵ K myšlení M. Webera o demokracii (v kontextu a srovnání s J. Habermasem) viz Saliam, R.: Habermas vs. Weber on democracy, *Critical Review: A Journal of Politics and Society*, 15, 2003, 1–2, s. 59–85.

⁴⁶⁶ Velmi detailní pojednání o některých z těchto teoretiků nabízí výše zmíněný Runciman, D.: *Pluralism...*: kap. 3 (s. 34–63) o Gierkem, kap. 5 (s. 89–123) o Maitlandovi, kap. 6 (s. 134–149) o Figgisovi

V.2 Americký pluralismus

Americké pojetí pluralismu je na rozdíl od toho evropského spojováno zejména s odmítáním legalistického přístupu ke studiu politiky, se zdůrazňováním politického procesu a s organizací moci, která zabíráňuje vzniku všemocných státních struktur. Důraz je v ní kladen na funkcionální analýzu, strukturně-teoretické otázky a využití behaviorálního přístupu ve výzkumu politiky.⁴⁶⁷ Tento přístup je, slovy R. A. Dahla, „*pokusem zlepšit naše chápání politiky tím, že se pokoušíme vysvětlit empirické aspekty politického života metodami, teoriemi a kritérii důkazů, které jsou akceptovatelné podle kánonů, konvencí a předpokladů moderní empirické vědy.*“⁴⁶⁸

Počátky tohoto směru v USA jsou spojovány především se jmény tři osobností tamní politické vědy 20. století: Arthur Fisher Bentley, David Bicknell Truman a Robert Alan Dahl. Za ideového otce amerického pluralismu, či spíše „strýčka“ („uncle“), jak jej v první polovině 80. let nazval slavný srovnávací politolog Gabriel A. Almond,⁴⁶⁹ je považován A. F. Bentley. Následně pak v rámci druhé vlny pluralismu⁴⁷⁰ D. B. Truman rozvinul jeho pojetí zájmových skupin a konfliktu a poté R. A. Dahl sice Trumanovo pojetí skupiny dále rozpracoval, avšak na rozdíl od něj kladl větší důraz na volební proces a jeho význam při vytváření pluralitní demokracie. Svou pozornost pak věnoval i vnitřní diferenciaci společenských skupin podle jejich postavení a role v politickém procesu. Pluralismus byl v USA považován za „*rozumnou a ucelenou teorii, jejíž tvrzení se mnoha politologům jeví jakožto pevně podpořené empirickým výzkumem. Pluralismus [...] ukazuje na to, že [...] mocenská struktura pozůstává z mnoha soutěživých elit, ne pouze z jedné.*“⁴⁷¹

⁴⁶⁷ K behaviorálnímu výzkumu v politologii viz např. Řichová, B.: *Přehled moderních politologických teorií*. 2. vyd. Praha, 2006, s. 29–44; Ondřík, P.: *Behaviorální charakter politiky jako predmet zájmu moderní politické vědy*, *Politické vědy*, 12, 2009, 2, s. 114–127; týž: *Politický behaviorismus*. In Kulíšek, P. et al.: *Súčasná politická teória I*, Banská Bystrica, 2013, s. 8–23; Liptáková, K.: *Behaviorálna analýza ekonomii, politiky a práva*. In Gáborčí, T. et al.: *Nedogmatická právna veda: Od morixizmu po behaviorálnu ekonomiu*. Praha, 2017, s. 160–181. Určitou akademickou kuriozitu, podmiňnou dobou a geografickou oblasť svého vzniku, představuje text českého marxistického autora zaměřený na kritiku „buržoazních“ politologických konceptů, včetně behaviorismu, racionalní volby, systémového a strukturálně-funkcionálního přístupu; viz Formánek, M.: *Kříže a výhledy „akademické“ politiky*, *Sociologický časopis*, 7, 1971, 5, s. 510–525.

⁴⁶⁸ Dahl, R. A.: *The behavioral approach in political science: Epitaph for a monument to a successful protest*. *The American Political Science Review*, 55, 1961, 4, s. 767.

⁴⁶⁹ Almond, G. A.: *Review Article: Corporatism, Pluralism, and Professional Memory*. *World Politics*, 35, 1983, 2, s. 245.

Poválečná politologie plně akceptovala Bentleyho základní tezi o tom, že jednou cestou, jejímž prostřednictvím a jejíž pomocí mohou jednotlivci vyjádřit své zájmy a ovlivnit demokratický politický proces, je sdružování se občanů do skupin. Různé zájmové skupiny ve snaze se prosadit na sebe narážejí, jsou ve vzájemném konfliktu, a postupně se tak stávají nátlakovými skupinami. Pluralistické koncepte však všechny tyto nátlakové skupiny nepovažují za rovnocenné, uvažují o některých jako o lépe umístěných skupinách, tedy skupinách, které mají v určitém politickém kontextu vhodnější pozici vzhledem k (ekonomickým) zájmům, které ve společnosti reprezentují. Dochází tak k rovnováze mezi různými vnitřními ekonomickými zájmy, což způsobuje, že nedochází k jednoznačné a dlouhodobé převaze některého z partikulárních zájmů. Pluralistický koncept předpokládá, že jednotlivci nemají stejný přístup ke zdrojům. V reálně fungující demokracii tedy neplatí, že všichni mají stejnou možnost ovlivňovat politický proces. Důvodem je diferencovaná výchozí pozice a ukotvení jednotlivců vzhledem k jejich sociálním, ekonomickým či vzdělanostním zdrojům.

Bentley ve své stěžejní knize *The Process of Government* (1908) kritizoval tehdejší politickou vědu za to, že se soustředila pouze na vnější charakteristiky vládních institucí místo toho, aby se zajímala o skupinové aktivity, které konstituují stát a jeho suverenitu. Argumentoval, že konvenční a vžitě myšlenky suverenity, státu, veřejného mínění a veřejného zájmu jsou pouhé fikce ignorující roli skupin, v jejichž aktivitách se ve skutečnosti zrcadlí a projevuje reálná politická moc. Skutečným „materiálem“ politiky nejsou podle něj právní normy ani instituce, a už vůbec ne ústavy státu, nýbrž skupinové aktivity. Vláda v demokracii je podle něj pouze „*diferencovaná, reprezentativní skupina nebo soubor skupin (organ nebo skupina organů), která plní stanovené řídicí funkce pro základní skupiny obyvatelstva.* [...] *Vláda v tomto smyslu není určitý počet lidí, ale určitá síť aktivit.*“⁴⁷²

Vláda je podle něj jen jednou z mnoha zájmových skupin; její charakter a fungování se příliš neliší od charakteru a fungování těch ostatních. Za politickou mocí jakékoliv instituce nebo státního úřadu stojí ve skutečnosti ti moc, kterou mnohé a odlišné skupiny postoupily těmto institucím a úřadům prostřednictvím své vlastní podpory nebo aktivity. Společenské skupiny se samy redefinují ve vztahu k ostatním skupinám, s nimiž přicházejí do styku, jakož i ve vztahu ke svým vlastním individuálním členům.

Demokratickou politiku tak Bentley představil jako trvalý kontinuální proces řešení konfliktů mezi zájmovými skupinami ve společnosti. Rozsáhlejší

cítát z jeho knihy nám může pomoci porozumět tomu, jak interpretoval reprezentativní demokracii:

„A když agentury, jejichž prostřednictvím lidé, nebo jinými slovy takové velké skupinové zájmy, na které obvykle reaguji, nefungují hladce [...], najdeme volání po lidové kontrole naničené právě proti právě těmto agenturám. Mystika, lidé je pouze záležitostí řeči. Skutečná fakta nalezneme ve skupinách, jak je analyzujeme, a to pouze tam. Tu, čistou demokracii, o které se často mluví v argumentech za podobných okološlostí a v teoriích, které se pohybují až do krajního extrému..., lze zmínit ve stejné souvislosti. Má se jednat o vládu lidí vykonávanou přímo a okamžitě, ale sebestmíšenější analýza procesu v kterémkoli okamžiku ukazuje, jak velmi slabě reprezentativní je tato fráze, uchovávaná jako slogan a výzva k soutěži pro určité skupiny ve zvláštních stadiích jejich činnosti. Svoboda, nezávislost a další podobné výkřiky ve vládním procesu si vyžadují stejný druh interpretace.“⁴⁷³

Bentley tvrdil, že institucionální vztahy v demokratickém státě jsou pouze dočasným, momentálním zakonzervováním určitých podob vzájemných vztahů mezi zájmovými skupinami. „Velkým úkolem při studiu jakékoli formy společenského života je analyzovat těchto skupin. Je to mnohem více než klasifikace, protože tento termín se běžně používá. Když jsou skupiny adekvátně vymezeny, je vymezeno vše.“⁴⁷⁴ Tento slavný citát nám podle pozdějších interpretů jeho dila objasňuje, že autor nepsal pouze o politickém procesu, ale o sociální struktuře jako takové. Problém těch, kteří znají Bentleyho pouze prostřednictvím tohoto citátu, tkví v tom, že on od termínu „politická skupina“ očekává širší význam než ten, jaký mu přikládáme v současnosti.⁴⁷⁵ Skupiny a jejich aktivity tvoří podle Bentleyho rozhodující objekt analýzy politického procesu. Pojmy „*interaction of men*“, „*interest group*“ a „*balance of interests*“ označoval permanentní politický proces tvořený tlaky a protitlaky působení různých zájmových skupin. Tento pojem jako takový se pro něj stal v podstatě univerzální, vřezatelnou kategorií, která označovala i politické strany a státní instituce.

Proces artiklace zájmů a organizování i uskutečňování společenské činnosti jsou ve vzájemné souvislosti a podmíněnosti. Přitom samotná čin-

nost lidí usilujících o dosažení svých cílů se neuskutečňuje individuálně, ale prostřednictvím skupin, do nichž se lidé sjednocují na základě artiklace a agregace zájmů. Bentley nepopíral význam státu a státních institucí pro poznání politického procesu: úkolem státu je spíše registrování a zachytávání převahy jedné skupiny nad druhou nebo jejich kompromisu, dokud se poměr sil opět nezmění: „Všechny vládní jevy jsou jevy skupin, které na sebe navzájem vyvíjejí nátlak, formují se a vytlačují nové skupiny a zástupce skupin... Jenom pokud izolujeme tyto skupinové aktivity, posuzujeme jejich reprezentativní hodnoty a zohledníme celý proces, který je v nich uveden, přistoupíme k uspokojivému poznání vlády.“⁴⁷⁶

Nekladl příliš důraz na rozlišování moci výkonné, zákonodárné a soudní, avšak zdůrazňoval jednotu celého procesu, přičemž zájmové skupiny pronikají všemi těmito mocemi, všechny je ovlivňují a podléhají se na jejich činnosti. Podle Bentleyho není možné od sebe oddělit zájem a skupinu. Skupina vzniká pouze tam, kde je možné určit a definovat zájem členů této skupiny. A zájem je možné prosadit pouze tehdy, pokud najde odezvu a oživi určitou skupinu, která se díky tomuto zájmu zřetelně odlišuje od jiných skupin.

Důležitým rysem zájmu nebo skupiny je pak pro Bentleyho konflikt. Zájmová skupina má význam pouze tehdy, pokud je v konfliktu s jinými zájmovými skupinami; zájmové skupiny se tedy tvoří v podstatě navzájem, a to prostřednictvím konfliktu. Tam, „kde dvě protichůdné skupiny mají své konflikty upraveny nebo ovládnuty prostřednictvím vlády [v orig. ruler; doplnil M. S.], zjistíme, že tento vládce ve skutečnosti jedná jako vládce zájmové skupiny nebo souboru skupin silnějších než těch, které jsou v bezprostředním konfliktu, a že přizpůsobení a omezení, které pozorujeme, je diktováno touto silnější skupinou.“⁴⁷⁷ Je velmi zajímavé a pozoruhodné, jakou významnou roli přikládal právě konfliktu v politice.

Obecně byl konflikt vytvářející rovnováhu moci ve společnosti důležitou součástí zájmu teorie pluralismu v politické vědě.⁴⁷⁸ Tento motiv se v dějinách myšlení o vládnutí v demokracii objeví ještě několikrát. Setkáme se s ním například v modelu „silné demokracie“ Benjaminu Barbera nebo

⁴⁷⁶ Bentley, A. F.: *The Process...*, s. 269.

⁴⁷⁷ Op. cit., s. 235.

⁴⁷⁸ Op. cit., s. 455.

u agonistického pluralismu Chantal Mouffeové. Ovšem v jiných podobách a interpretacích. To je právě jeden z důvodů, proč má smysl věnovat se právě teorii pluralismu v politologii z perspektivy zkoumání modelů a teorií demokracie. Tím druhým je role reprezentantů zájmů občanů v demokracii, kterou Bentley vnímá optikou politických zájmových skupin. Třetím důvodem je návaznost teorie neopluralismu a následně postmoderních demokratikých koncepcí na tuto dnes již klasickou americkou teorii pluralismu.

Pojetí konfliktu v této teorii je však každopádně jedním z nejvýznamnějších momentů, u něhož má smysl se zastavit. I když je konflikt vymezován a v demokratické teorii zpracováván různě, pro naše potřeby může být užitečnou taková jeho charakteristika, jak ji představil slavný německo-americký politický ekonom Albert Otto Hirschman (1915–2012). V jednom ze svých akademických textů tento pojem komentoval takto: „Konflikt je skutečně charakteristikou pluralitní tržní společnosti, která se drala do popředí s pozoruhodnou vytrvalostí. Je to přirozený protějšek technického pokroku a následného vytváření nového bohatství, díky němuž je tržní společnost právnem známá. Konflikty vznikají z nově se objevujících nerovností a sektorových či regionálních úpadků; přesně jako protějšek různých dynamických vývojů kdekoli jinde v ekonomice. Ve společnostech se svobodou projevu a sdružování mají obavy z těchto záležitostí sklon mobilizovat jak ty, kteří jsou tím bezprostředně zasaženi, tak občané, kteří jsou citliví na více či méně široce sdílené pocity ohledně sociální spravedlnosti.“⁴⁷⁹

Bentleyho kniha nezbudila v politické vědě větší zájem a téměř ani nebyla čtena, a to až do chvíle, kdy ji skoro až o půlstoletí později pro sociální vědy znovuobjevil D. B. Truman. Ten ve svém díle *The Governmental Process: Political Interests and Public Opinion* (1951) vychází z Bentleyho chápání politiky jako soupeření a konfliktů zájmových skupin. Konflikty zájmových skupin se podle něj odehrávají v rámci určitých hranic, přičemž jsou to konflikty většinou vytvářející celkovou rovnováhu moci. Ve společnosti vyjadřuje konflikt běžnou formu vztahů, jde však o konflikty, které probíhají v rámci určitých mezí a které vedou k celkovému posílení společenské rovnováhy. Konflikt je proto vnímán jako konstruktivní prvek a jako nedílná součást politického procesu.

Rovnováha ve společnosti a v politickém systému jako takovým je udržována prostřednictvím toho, že ve společnosti neexistuje zájmová skupina, která by měla moc ve vícero oblastech sociálního života. To znamená, že žádná skupina v ní nedominuje: moc je rozptýlená a ve společnosti existuje

tuje rovnováha moci mezi nejsilnějšími zájmovými skupinami. Tato rovnováha politického systému je umožněna tím, že ekonomická a politická moc ve společnosti jsou vzájemně odděleny a že stáť působí jako nestranný arbit v konfliktech zájmových skupin díky existenci možnosti souložení zájmových skupin o moc ve společnosti. Občané tak mají možnost svobodně si vybrat a podporovat některou z těchto skupin. Pouze v takových podmínkách je podle Trumana možné udržet rozptýlení moci ve společnosti. Významnou roli zde sehrávají také zájmové skupiny, které „jsou v tomto momentu považovány za nezbytnou a zcela legitimní součást funkčního demokratického systému, politika je pak pojímána jako interakce zájmových skupin a státu a zájmových skupin navzájem. Právě v této souvislosti se dostává ke slovu klíčový koncept pluralistického modelu, tzv. rovnováha zájmů. Koncept rovnováhy zájmů je založen na předpokladu, že různé zájmy ve společnosti se organizují s cílem ovlivnit politický proces.“⁴⁸⁰

Trumanovo dílo se ve své době setkalo s poměrně značným ohlasem, který nebyl prost kritiky. Dobové recenze mu například vytýkaly, že je „přesvědčivější při analýze zájmových skupin per se než při analýze sdílených zájmů ve velké společnosti a jejich vztahu k menším zájmovým skupinám; jeho koncepty jsou zde méně přesné a jeho slovní zásoba občas polemická. Rovněž svou teorii neposouvá dál do té míry, že by ji bylo možné použít při analýze vztahů mezi společnostmi.“⁴⁸¹ Navzdory tomu bylo bezpochyby možné říct, že „se vypořádá s komplikovaným tématem a jeho analýza politického chování skupin si zaslouží pozornost všech politických vědců.“⁴⁸²

Trumanova současná hodnota pro výzkum demokratického vládnutí je pozoruhodná a rozhodně nespocívá jenom na jeho interpretaci Bentleyho. Podle současných vykladačů jeho díla lze najít přinejmenším tři oblasti, které jsou hodny naší dnešní pozornosti: jeho vysvětlení toho, proč mají počty zájmových skupin sklon narůstat, jeho analýza faktorů ovlivňujících jejich efektivitu a jeho důraz na interní dynamiku skupin, která byla do jisté míry opomíjena. Současně je na jeho práci poukazováno jako na zdroj inspirace pro současný výzkum vlivu sociálních médií na skupinovou politiku. Trumanovy myšlenky tím nabývají nové relevance.⁴⁸³

⁴⁸⁰ Valtěrová, A.: Pluralismus a korporativismus: využitelnost klasických modelů zájmové politiky jako rámce pro teoretický výzkum. *Středoevropské politické studie*, 11, 2009, 4, s. 270.

⁴⁸¹ Young, R.: Truman, David B. *The Governmental Process: Political Interests and Public Opinion*. The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science, 278, 1951, 1, s. 201.

⁴⁸² Ibid.

Jiní autoři poukazují také na to, že vnímá implikace překrývajících se členství v zájmových skupinách v celé šíři, což není tak vzdálené od pozdějšího zájmu sociálních věd o sociální kapitál. Současně také sleduje roli vůdců v těchto skupinách, vztahy mezi skupinami a byrokracií, dlouhodobý vliv médií, původ skupin a vztah mezi těmito skupinami a politickými stranami, které sehnávají v zastupitelských demokraciích stěžejní roli. „*Toto jsou témata, která zajímají moderní teoretiky skupin a jsou jasně vyjádřena jazykem, jemuž lze porozumět. Trumanova role nespočívala pouze v jejích popisu a oslavě, ale spíše ve zdůrazňování toho, že smyslem studia skupin bylo vnímat korektivy, ochranu a kontrolu, které posilují praktiky vlastní tomu, co pojmenováváme jako demokracie.*“⁴⁹⁴

V.3 Kritika pluralismu

Snad jako všechny dosavadní sociálněvědní koncepty, také koncepce pluralismu měla a má mnoho svých kritiků. Pro kritiky „zprava“ znamenal pluralismus ideologickou výzvu k likvidaci státní suverenity; autority a jednoty; šlo o výzvu za účelem „destrukce“ společnosti prostřednictvím partikularismu a individualismu jdoucím společně ruku v ruce. Podle tohoto směru kritiky se ze státu vykládaného pluralistickým přístupem stává bojiště různých mocenských skupin a území kolonizované různorodými místními zájmy.

Pro neomarxisty byl pluralismus takovým modelem demokracie, který zakrývá a potírá třídní rozpory a skutečnou dominanci soukromého vlastnictví, které je úzce spjato s kontrolou výrobních prostředků privilegované menšiny vykonávající panství nad většinou postrádající společenskou privilegia. Levicově orientovaní kritici označují pluralistický přístup ke studiu demokratické společnosti za obcházení stávajících zjevných nerovností a kritizují jeho nešmavost k existenci společenských tříd. Pluralismus se tak stal jakýmsi mixem buržoazní teorie elit, třídní harmonie, sociálního partnerství a koncepce neutrality státu, jak byla vyložena výše v této knize při rozboru liberální demokracie. V duchu této kritiky již stát v liberálních kapitalistických demokraciích neposkytuje výhradně neutrální rámec pro vyjadřování plurality zájmů, ale otevřeně favorizuje soukromé vlastnictví. Jak je zjevné, kritika pluralismu ze strany neomarxistů postupně přerostla do podoby jeho faktické eliminace.

Pluralismus bývá také někdy pokládán za čistě účelový výklad, který se snaží zjednodušit a značně idealizovat politickou realitu. Pluralisté údajně nebrali (dostatečně) v potaz význam a vliv idejí, resp. ideologií v politickém procesu, protože jde o těžko empiricky hodnotitelný a uchopitelný jev. Jak je dnes patrné, „velký návrat“ ideologických rozepí, zejména konzervativní protivlna jakožto vyzývatelka politického liberalismu dominujícímu západnímu politickému diskursu od začátku 90. let minulého století, je důkazem, že tento faktor nelze v politologickém výzkumu soudobých demokracií vůbec podceňovat.⁴⁹⁵

Podle jiných kritiků nebyli pluralisté schopni adekvátně popsat mechanismy moci a nebyli s to rozoznat, že vstup do politiky je možný pouze tehdy, pokud jsou zájmy, které se o tento vstup pokoušejí, pokládány za legitimní. Kritika pluralismu je rovněž zaměřena na jeho neschopnost stát se obecně platnou analýzou fungování demokratického politického procesu, protože pluralismus byl koncipován jako model vysvětlující především politický proces a jeho utváření v USA, což je velmi obtížné přenášet do jiných politických systémů, kde je role státu či politických stran poněkud odlišná, nemluvě o posunech myšlení v poválečném období, zejména rozšíření a vliv korporativismu v některých částech kontinentální Evropy.

Další kritika přicházela od těch, kteří se snažili zdůraznit vzájemný vliv ekonomických a politických zájmů a jejich propojení při vytváření politiky. Podle těchto kritiků přístup k moci není nikdy, nikde a pro nikoho stejný, jak se to snažili prezentovat pluralisté. Můžeme tedy říci, že i v důsledku toho se „*klasický pluralismus rozpadl na množství vzájemně si konkurujících škol, i když je již možné pozorovat kontury neopluralistického přístupu.*“⁴⁹⁶ Poslední, ne nevýznamný bod kritiky pluralistického přístupu představuje obavu z uchvácení státních institucí, tj. že veřejné organizace jsou příliš ovlivňovány zájmy těch skupin, které by měly regulovat. Dnes se toto „uchvácení“ státu obvykle označuje jako jeho „únos“ (angl. *state capture*), který v některých případech může vést až k vytvoření tzv. *deep state* (také známý jako stát ve státě), což je typ vládnutí tvořený mocenskými síťmi operujícími nezávisle na demokraticky zvoleným politickým vedením státu s cílem realizovat vlastní privátní agendu prostřednictvím státních struktur.⁴⁹⁷

⁴⁹⁵ K (politickým) ideologiím a jejich významu v demokracii obecně viz např. Geffert, R.: Ideologie a ich funkcie v politickom živote. *Politické vedy*, 10, 2007, 1-2, s. 35-58; Krpálek, K.: Ideológia ako symbolický alebo ako významový systém? Reflexia Geertzovho poňatia ideologie ako kultúrneho systému. *Studia Politica Slovaca*, 4, 2011, 2, s. 35-49; Šaradin, P.: *Historické proměny pojmu ideologie*. Brno, 2001.

⁴⁹⁶ Kováčik, B.: Politický pluralismus a politická kultura ako aspekty demokratického rozhodovacieho procesu. In *Medzikultúrny dialóg: Stav - kontexty - perspektivy*. Prešov, 2009, s. 436.

V.4 Neopluralismus: Dahlova a Lindblomova „polyarchie“

Jakožto akademická reakce na klasický americký pluralismus a jeho nedostatky přicházejí v 70. a 80. letech na pomyslnou scénu tzv. reformovaný pluralismus⁴⁹⁸ a zejména neopluralismus, který již neodděluje zdánlivě neutrální stát od zájmových skupin, ale klade důraz na zjištění, že vztah státu a zájmových skupin je mnohdy výrazně institucionalizovaný a strukturovaný a že z politického procesu jsou skutečně některé ze skupin předem vyloučeny. Jednalo se vlastně o potvrzení názoru, podle něhož přístup k nastolování politické agendy a účasti na procesu přijímání politických rozhodnutí není v demokracii vždy zcela otevřený. Reformovaný pluralismus byl postaven na konceptech politické komunity a sítě politických témat (angl. *issues*). Reformovaný pluralisté „vylepšili“ přístup klasického pluralismu v tom smyslu, že dokázali rozeznat, že některé oblasti politiky mohou být soutěživé a otevřené, zatímco ostatní představují institucionalizované vztahy s vládou a vylučují některé skupiny, což jim výrazně ztěžuje přístup k tvorbě politiky.

Neopluralismus, na rozdíl od předchozích kritických přístupů, rozpracovává především empirické pozorování o úloze a vlivu podnikatelských skupin a byznysu v demokratické politice a celkově o úzké provázanosti ekonomiky a politiky.⁴⁹⁹ Jako typicky neopluralistické bychom mohli označit zejména pozdější práce R. A. Dahla a Charlese E. Lindbloma. Přestože neopluralismus vnímá rozličné zájmové skupiny jako vzájemně soutěžící o politický vliv, nastolování politické agendy mají podle tohoto směru v rukou především ekonomické korporace, jejichž vliv v 70. letech postupně rostl díky globalizačním tendencím tehdy ještě zejména v západním světě (tedy mimo zemí tzv. východního bloku a tzv. rozvojových zemí). Tento trend později zkoumali teoretické postdemokratického proudu, jímž je věnována XI. kapitola.

Neopluralismus už nevnímal stát jako rozhodčího, který smiřuje a rozhoduje mezi soupeřícími požadavky různých zájmových skupin, ale jako relativně autonomního aktéra (s různými vlastními dílčími organizacemi: úřady), který se stará především o své vlastní zájmy. Politická kultura demokratického státu je poznamenána především nerovnou distribucí socioekonomické moci. Tato skutečnost umožňuje, aby některé skupiny limitovaly ostatní v efektivním výkonu politiky a přístupu k veřejné moci. Ze současné perspektivy bychom mohli říct, že v mezinárodním prostředí charakteri-

zovaném globalizací je tato moc rozdělena mezi řadu státních a nestátních mezinárodních aktérů.

Neopluralismus tedy vychází z následujících premis: 1) byznys (zejména velké korporace) zastává v kapitalistických demokratických společnostech privilegovanou pozici ve srovnání s ostatními aktéry (ekonomická a politická sféra jsou neoddělitelné), 2) stát má větší míru autonomie, než je pozice pouhého „rozhodčího“ mezi zájmy různých skupin, 3) některé zájmové skupiny mají sklon být důležitější než jiné v určitých konkrétních oblastech politiky, 4) ústavní pravidla fungují v kontextu různé politické kultury a v systému značné nerovnosti v přístupu k ekonomickým zdrojům. Ve srovnání s tím klasický pluralismus předpokládá, že existuje několik (překrývajících) se požadavků zájmových skupin usilujících o politický vliv, že stát mediuje mezi těmito požadavky a že ústavní pravidla jsou součástí podpůrné politické kultury v demokratickém státě.

K vývoji amerického pluralismu přispěl na přelomu 50. a 60. let zásadním způsobem R. A. Dahl.⁴⁹⁰ Z metodologického hlediska se však on sám považoval za „úmyslně a nestydatě eklektického“ a zdůrazňoval, že „historické, behaviorální, kvantitativní, lingvistické, morálně-etické a institucionální metody a přístupy mají své místo, i když ne nutně v tom samém díle.“⁴⁹¹ Je zajímavé, že Dahl se zpočátku ve svém výzkumu přikláněl k proudu, který politologie zná pod označením „elitismus“. Klíčovým předpokladem tohoto přístupu bylo Schumpeterovo přesvědčení o nedostatečné rozhodovací kompetenci průměrného občana. V důsledku toho se demokratické systémy musí spolehnout na moudrost a schopnost svých politických vůdců, nikoli na širokou populaci. Větší části občanů je svěřena spíše pasivní politická role objektu, který má právo vyjádřit svůj názor zejména příležitostně během voleb. Jak konstatuje G. Sartori, „Dahl začíná tam, kde Schumpeter končí. To znamená, že Dahl hledá pluralistické šíření a posílení mezilichotného soupeření v rámci společnosti jako celku. Pokud Schumpeter řeší problém toho, jak pochopit fungování demokracie, Dahl k tomu přidává problém, jak podpořit demokracii.“⁴⁹²

Zatímco v jádru klasické teorie demokracie byly apely na širokou občanskou participaci na společných záležitostech komunity s cílem připravit odpovědné, politicky vzdělané a schopné jednotlivce, elitistický přístup proměnil ve svém realistickém úsilí tento preskriptivní element tím, že jej

⁴⁹⁰ Viz Ravič, S.: Pluralizmi i participacija: demokratska teorija R. A. Dahla. *Politička Misao*, 37, 2000.

nahradi stabilitou a výkonností politického systému jako hlavními cíli demokracie. Tento elitistický přístup preferuje, aby demokracie fungovaly na základě rozhodnutí relativně málo početných, homogenních, trvale existujících skupin vykonávajících efektivní politickou moc.⁴⁹³ Do této skupiny zejména amerických teoretiků se obvykle kromě (raného) Dahla zařazují autoři jako již zmíněný Schumpeter či Truman, ale také Seymour Martin Lipset, Bernard R. Berelson, Harry Eckstein,⁴⁹⁴ Valdimer Orlando Key, Jr., Samuel Hutchison Beer, Louis Hartz, Lester W. Milbrath, Henry Bertram Mayo, Nelson W. Polsby nebo Herbert McClosky. Výzkum těchto teoretiků se soustředil především na volby a voličské chování v americkém politickém systému.

Například B. R. Berelson se domníval, že nižší míra participace a politická apatie občanů jsou optimální vzhledem k celkovému udržení demokratického politického systému.⁴⁹⁵ Také H. H. Eckstein tvrdil, že stabilita demokracie vyžaduje takovou národní vládu, která je autoritativně strukturována. Důraz už nebyl kladen na rozšiřování nebo posilování demokracie a jejích mechanismů, ale na stabilizaci již ustaveného politického systému. Podle těchto politologů elitistické teorie, kterou oni sami považovali za spíše analytickou než normativní, politická pasivita velké většiny občanů nepředstavuje počátek špatného fungování demokracie, ale je naopak nezbytnou podmínkou umožňující kreativní působení politické elity. Je to běžný člověk, nikoliv elita, kdo je v první řadě vnímán jako hrozba pro svobodu, a je to elita, nikoli běžný člověk, na kterou je pohlíženo jako na hlavního strážce systému. Na příkladu USA poukazovali na to, že „*apatický segment Ameriky pravděpodobně pomohl udržet systém pohromadě...*“⁴⁹⁶ To však neznamená, jak autoři zdůrazňují, že bychom měli podporovat apatii bez jakýchkoliv limitů nebo že všichni občané by měli mít k politice zcela pasivní přístup: „*To, co se zdá být u elektorátu jakožto celku nezbytné, je distribuce kvality podél dů-*

ležitých dimenzí. Potřebujeme některé lidi, kteří jsou v jistém aspektu aktivní, další, kteří jsou někde ve středu, a ti ostatní jsou pasivní.“⁴⁹⁷

Inspirátozem tohoto proudu byl novinář a politický komentátor Walter Lippmann, který se proslavil zejména svou knihou *Public Opinion* (*Veřejné mínění*) z roku 1922, v níž se kriticky postavil k možnostem demokratického vládnutí založeného na zohlednění skupinových nálad. Podle něj zejména zvětšující se moc propagandy a specializovaného vědění nezbytného k efektivnímu politickému rozhodováním činí realizaci demokracie v praxi téměř nemožnou, jelikož „*každá politická kampaň předvádí umění, jak přimět všechny druhy rozdílné myšlících lidí, aby hlasovali stejně*“.⁴⁹⁸

Lippmann měl za to, že masa občanů je přirozeně a strukturovaně neschopná vytvořit inteligentní demokratickou veřejnost. Podléhá účelové manipulaci ze strany médií, jejich vlastníků a politiků, kteří je využívají, honí se za lacinými senzacemi a bezduchou zábavou: „*Lidé soudí podle nejhlasiějšího či nejúchvatnějšího projevu, podle toho, kdo má nejobratnějšího nebo nejnestoudnějšího propagandistu či nejlepší přístup k největšímu prostoru v novinách*“.⁴⁹⁹ Proto přisuzoval masám v demokratickém procesu spíše pasivnější roli, ve které jsou tyto spíše diváky než účastníky, přičemž jejich jedinou odpovědností by mělo být vybrat si jednu nebo druhou soupeřící politickou stranu.

Problém těchto teoretiků elit, mezi jejichž hlavní a klasické reprezentanty (pomineme-li pozdější americkou generaci zmíněnou výše) patřili kromě Lippmanna také již výše zmíněvaní Robert Michels, Gaetano Mosca nebo Vilfredo Pareto,⁵⁰⁰ však spočívá v tom, že „*vykreslovali ideál lidí jako politického aktéra buď jako utopii, nebo jako pochybnou strategii, ke které se uchyluje nově se objevující elita s cílem získat moc se souhlasem lidí*“.⁵⁰¹ Není proto překvapující, že sám Dahl s takovým „*nálepkováním*“ teoretiků polemizoval a odmítal jej, protože podle něj „*označit někoho za elitistu znamená zdiskreditovat polovinu jeho argumentu, aniž jsme řekli cokoliv jiného*“.⁵⁰² Současně také vyjádřil svůj silný nesouhlas „*s tvrzením, že vysoká míra politické participace v demokratických zřízeních nezbytně vede k „nestabilitě“ nebo by s ní musela být nezbytně spojována [...] Rád bych viděl mnohem vyšší míru politické aktivity, zvláště u některých segmentů populace, jejíž participace byla doposud nejnižší*“.⁵⁰³

⁴⁹³ Stov. Pennock, R. J.: *Democratic political theory*. Princeton, N. J., 1979, s. 162; viz š. s. 162–165) ještě

z tzv. mocenských teorií demokracie rozlišuje populistickou (založenou na maximální lidové participaci tak, aby byla moc distribuována rovnoměrně), ústavní (boj o moc je strukturován formami a procedurami vlády a státních orgánů) a sociálně-pluralistní teorií (menší důraz je kladen na význam vládních forem a ústavních opatření a větší na sociální skupiny různého druhu ohledně jejich přístupu k moci).

⁴⁹⁴ K jeho politické teorii viz např. Almond, G.: Harry Eckstein as political theorist. *Comparative Political Studies*, 31, 1998, 4, s. 498–504.

⁴⁹⁵ Stov. Berelson, B. R.: *Democratic Theory and Public Opinion*. *Public Opinion Quarterly*, 16, 1952, 3, s. 313–330.

⁴⁹⁶ Berelson, B. R. et al.: *Democratic Practice and Democratic Theory*. In Bachrach, P., ed.: *Political*

⁴⁹⁷ Op. cit., s. 37.

⁴⁹⁸ Lippmann, W.: *Veřejné...*, s. 163.

⁴⁹⁹ Op. cit., s. 315. Viz také s. 290.

⁵⁰⁰ Viz např. Jodl, M.: *Teorie elity...*, s. 22–39.

⁵⁰¹ Lippmann, W.: *Zneřetěnění*, s. 181.

V jádru jeho myšlenkové pozice stál předpoklad nezbytnosti existence konfliktu, který dále rozpracoval v úvahu o tom, jak politická společenství odpovídají na tento konflikt a jak jej řeší. Dahl identifikoval problém konfliktu jako klíčový v diskusi o tvorbě a přijímání americké ústavy. Zejména politický systém USA byl jedním z hlavních předmětů jeho analýz, což je patrné v jeho důležité knize *A Preface to Democratic Theory*, jejíž první vydání vyšlo v roce 1956 a nové, upravené vydání posléze v roce 2006.⁵⁰⁴ Právě tento systém jej vedl k úvahám o polyarchickém, tedy v podstatě hybridním modelu vládnutí. Podle něj „volby kombinované s nepřetržitou politickou konkurencí mezi jednotlivci nebo stranami nebo obojími jsou dvě kritické metody sociální kontroly odlišující polyarchální demokracii od diktatury. Ani jedna nevede k většinové vládě vyžadované... demokratickou teorií, nicméně pokud jsou brány společně, podporují lidovou suverenitu a politickou rovnost zvyšováním velikosti, počtu a rozmanitosti menšin, jejichž preference musí vzít lidé v potaz.“⁵⁰⁵

Zdroj konfliktu v demokratických státech Dahl identifikoval v různých zájmech členů politického společenství. Konstatuje, že v těchto zemích „mohou být a také byly dosaženy důležité strukturální změny mírovými postupnými změnami. Zjistíte, tyto jsou někdy docela důležité a politické konflikty potřebné k jejich dosažení mohou být vášnivé.“⁵⁰⁶ Jednou z hlavních otázek se tak stává, jaké jsou možné prostředky řešení tohoto konfliktu, tj. jaké jsou struktury a procesy, jejichž prostřednictvím je možné různé zájmy a názorové frakce vzájemně smířit. Jako odpověď na tuto otázku Dahl znovu otevřel diskusi mezi aristokratickými a demokratickými formami vlády a poznamenal, že ačkoli v souvislosti s demokratickou formou vlády vyvstává mnoho problematických momentů, tato forma je rozhodně lepší než forma aristokratická.

S cílem zabránit frakcionářství na základě protikladných zájmů je třeba stanovit proces, jehož prostřednictvím je dosahováno souhlasu v politickém společenství. Tento proces je zároveň reprezentantem pluralitního modelu. Spíše než aby se soustředil na jedno mocenské centrum v demokracii, pluralismus vyžaduje a předpokládá, že existuje vícero mocenských center, z nichž ani jedno není úplně suverénní. Díky tomu, že je respektována pluralita zájmů, mají i ty nejmenší menšiny možnost přispět k politickému rozhodování svými názory, a v některých případech mají dokonce možnost

vetovat ta rozhodnutí většími, vůči nimž zásadně namítají. Hledaje odpověď na otázku „Kdo vládne?“, Dahl odhaluje, že politická moc v demokracii není kumulovaná, tedy je rozptýlená. Současně konstatuje, že o politický vliv mají zájem různé zájmové skupiny tvořící účelové koalice.

Dahl byl nepochybně obhájcem demokracie, pokud se jedná o politickou rovnost (zájmů) jednotlivých aktérů a princip většího s vyvažováním zájmů konkrétních skupin. Je také pravdou, že jeho přístup byl nejednou podroben výrazné teoretické kritice.⁵⁰⁷ V rámci svého uvažování o demokratickém politickém režimu tvrdil, že pokud myšlenku demokracie „lidé aktivně přijmou, má sklon vytvářet nejlepší skutečnitelný politický systém nebo rozhodně nejlepší stát vůbec. [...] Praktický pohled na lidské zkušenosti, historický i současný, ukazuje, že mezi politickými společnostmi, které skutečně existovaly nebo nyní existují, jsou ty, které téměř uspokojují kritéria demokratické myšlenky, lepší než zbytek.“⁵⁰⁸ Současně si byl však také vědom, že demokratický řád není neměnný a je podrobován nejenom revizi, ale také neustálému zpochybňování; má neustále své vyzývatele, a to nejen zvenčí, ale také zevnitř systému samotného: „V demokratických zemích – jako samozřejmě i kdekoli jinde – budou hodnoty a cíle, které obhajují a které doufám také zvítězit, vždy silně zpochybňovány. Nemám velkou důvěru v to, že budou nutné převládat, ale určitě podlehnou, pokud ti, kteří v tyto cíle věří, je nepodporí, tak jak nejlíp umí.“⁵⁰⁹ Domníval se, že ačkoli si žádný model demokracie nemůže činit nárok na univerzální přijatelnost, „je užitečné považovat ideální demokracii za politický systém, jenž by mohl být navržen pro členy sdružení, kteří by byli ochotni za politickými účely jednat navzájem jako s politicky rovnými.“⁵¹⁰

Již svou výše zmíněnou zásadní knihu *Preface to Democratic Theory* Dahl staví „na politické sociologii a morální psychologii, která mlčky doporučuje polyarchii jakožto nejlepší dostupnou alternativu.“⁵¹¹ Kromě toho také Dahl neustále vyjadřoval své obavy z centralizace státní moci jakožto hrozby pro demokracii, přičemž toto jeho znepokojení bylo patrné během celé poválečné expanzivní fáze sociálního státu, především v západní Evropě a Skandinávii. Polyarchie v jeho pojetí vyžadovala „alespoň podmiňku pluralismu zájmových skupin a nějaký druh tržní ekonomiky, aby byla dostatečně decentralizována moc a rozhodování. Dahlovy teoretické názory na tento

⁵⁰⁷ Viz např. Dizerega, A.: *Equality, Self-Government and Democracy: a Critique of Dahl's Political Equality*, *Western Political Quarterly*, 41, 1988, 3, s. 447–468.

⁵⁰⁸ Dahl, R. A.: *Demokracie a její...*, s. 80.

⁵⁰⁴ Viz Dahl, R. A.: *A Preface to Democratic Theory*, Rozšíř. vyd. Chicago, Londýn, 2006.

boď byly tedy v rozporu s převládajícím názorem na levici během alespoň některých důležitých okamžiků jeho kariéry.⁵⁵⁷

V uvedeném dle poprvé výrazněji sám rozpracoval teorii této tzv. polyarchie, kterou již předtím představil společně s Charlesem E. Lindblomem v jejich společné knize *Politics, Economics, and Welfare* z roku 1953, přičemž se tímto termínem volně inspirovali u Johannea Althusia, německého právního a politického filozofa přelomu 16. a 17. století.⁵⁵⁸ Ve společné knize ji definují jako takový společensko-ekonomický řád, v němž lidé, kteří nejsou politickými vůdci, vykonávají relativně vysoký stupeň kontroly nad těmito vůdci. Klíčovým rysem demokracií je trvalá odpovědnost vlády vůči požadavkům občanů. Jelikož je pro vládu nemožné, aby byla odpovědná všem občanům, každodenní demokratická praxe je nazývána polyarchií. Autoři srovnávají polyarchii s demokracií a diktaturou, vymezují její charakteristiky, podmínky a předpoklady a věnují se politickému vyjednávání v jejím rámci.⁵⁵⁹

K elementárním podmínkám vzniku a udržení polyarchického režimu patří klidná poslušnost, tedy její evoluce v rámci nezávislého národního státu, dynamická a pluralistická společnost sestávající z různých subkultur a různé socioekonomické podmínky: gramotnost, vzdělání, komunikace, pluralistický společenský řád a předcházení sociálním nerovnostem. Taktéž platí, že soutěživý režim polyarchie nemůže být udržován v takovém státě, kde intervenují vojenské síly, a že polyarchie nepodléhá zásahům cizích mocností, které jsou vůči ní nepřátelské. I z těchto důvodů bylo patrné, že jako polyarchické bylo možno v té době označit pouze několik zemí, především USA, státy západní Evropy a Japonsko.

Jelikož Dahl patřil k velmi plodným autorům, polyarchii jako teoretický koncept dále rozvinul v knize *Polyarchy: Participation and Opposition* z roku 1971 a později jej ještě víc specifikoval. V knize *Preface to Democratic Theory* sice ještě uvádí osm podmínek polyarchie, ale jako finální a v konečném důsledku autoritativní se považuje sedm, resp. šest znaků, jak je podal ve své knize *Democracy and its critics* z konce 80. let, známé díky českému překladu i u nás. Polyarchii lze podle něj chápat několika způsoby: „Jako historický výsledek usilí o demokratizaci a liberalizaci politických in-

stitucí národních států; jako charakteristický typ politického řádu nebo režimu; [...] jako systém [...] politické kontroly...; jako systém politických práv...; nebo jako soubor institucí nutných pro demokratický proces ve velkém měřítku.“⁵⁵⁹ Upřesňuje však, že tímto pojmem rozumí „takovou zemi, která disponuje všemi politickými institucemi typickými pro moderní zastupitelskou vládu s všeobecným nebo téměř všeobecným volebním právem... Navzdory svému názvu není polyarchální demokracie plně demokratická.“⁵⁶⁰

Prvním znakem, podle kterého lze charakterizovat tento typ režimu, jsou volení státní úředníci. Tato instituce je pro polyarchii nezbytná, neboť umožňuje skutečně aktivní účast voličů na rozhodování. Je pochopitelné a zřejmé, že v moderních soudobých státech s velkou rozlohou nelze zavést přímou demokracii jako hlavní a jediný nástroj výběru politických elit. Dahl si byl vědom, že tento způsob občanské participace na rozhodování má své nedostatky. Přímá demokracie jistě zajišťuje mnohem významnější účast občanů na politickém rozhodování. Avšak vzhledem k nemožnosti jejího zavedení dnes musíme hledat určitý kompromis a najít co nejméně bolestivý způsob, jak tuto občanskou participaci zajistit. Tímto je demokracie zastupitelská.

Tito volení vládní úředníci jsou vybíráni a odvoláváni v relativně pravidelných, spravedlivých a svobodných volbách, ve kterých je minimalizován jakýkoliv nátlak. To představuje druhý znak polyarchie. Svobodné a spravedlivé volby jsou institutem, který je nutný hlavně z hlediska zásady rovnosti občanů. Svobodné jsou takové volby, kdy občané volí svobodně na základě svého vlastního uvážení a rozhodnutí. Spravedlivé volby jsou pak takové volby, kde platí elementární zásada „jeden člověk, jeden hlas“. V neposlední řadě pak musejí být volby pravidelné. Otázkou však je, co to přesně a konkrétně znamená. Dahl vnímá jako optimální interval maximálně pět let. Spodní hranici vidí v jednom roce. Pravidelné volby jsou nutností, neboť kdyby se volby konaly za dlouhou dobu, neměli by občané možnost vyslovit se po dlouhou dobu k otázce vládnutí ve státě.⁵⁶¹ Prakticky všichni dospělí občané mají právo v těchto volbách volit (tj. *aktivní volební právo*) a většina těchto dospělých má rovněž právo ucházet se o volený veřejný úřad (tj. *pasivní volební právo*). To jsou třetí a čtvrtá charakteristika polyarchického režimu.⁵⁶²

⁵⁵⁷ Hofmann, T.: The quiet desperation of Robert Dahl's (quiet) radicalism. *Critical Review: A Journal of Politics and Society*, 15, 2003, 1-2, s. 93.

⁵⁵⁸ Fakt, že tento termín naposled před ním samotným a Ch. E. Lindblomem použil Althusius, přiznává sám R. A. Dahl v jedné ze svých knižních recenzí, kde se velmi kriticky vyjadřuje k tehdy nově

knize věnované vývoji pluralistické teorie zejména v USA: viz Dahl, R. A.: American Democratic Theory: Pluralism and Its Critics by William Alton Kelso. *The Journal of Politics*, 42, 1980, 2, s. 615.

⁵⁵⁹ Dahl, R. A.: *Demokracie o její...*, s. 200.

⁵⁶⁰ Dahl, R. A.: Equality versus inequality. *PS: Political Science and Politics*, 29, 1996, 4, s. 645.

⁵⁶¹ Srov. Dahl, R. A.: *O demokracii...*, s. 89-90.

⁵⁶² Jelikož Dahl tyto své charakteristiky průběžně upravoval, lze se setkat také s tím, že za samostatný specifický znak je považováno tzv. inkluzivní občanství zahrnující aktivní a pasivní volební právo, ale také svobodu projevu a právo participovat v nezávislých politických organizacích atd. Viz k tomu

Svoboda projevu, resp. slova, je posléze pátou nutnou podmínkou každé polyarchie. Tato svoboda přispívá k účasti na politickém životě, jelikož je občanům umožněno beztestně diskutovat ohledně aktuálních veřejných záležitostí. Svoboda projevu nespočívá pouze v možnosti dávat v rámci zákona beztestně najevo své myšlenky, ale zakládá se i na možnosti vyslechnout názory ostatních spoluobčanů. Občané tedy mají mít efektivně vymahatelné právo na svobodu projevu, zvláště politického projevu včetně kritiky úřadů, způsobu vedení vlády, převládajícího politického, ekonomického a sociálního systému, jakož i převládající ideologie.

Aby mohli občané ovlivňovat projednávaná témata, je nutné, aby měli přístup ke zcela nezávislým informacím. To je tedy šestá charakteristika polyarchie: občané mají svobodný přístup k alternativním zdrojům informací, které nejsou monopolizovány vládou nebo jakoukoliv skupinou. Pokud by tomu tak bylo a nastal by informační monopol vlády, mohlo by se už jednat o charakteristický rys totalitního systému.

U pojmu „alternativní zdroje informací“ je však nutné se zastavit. Je pochopitelné, že Dahl popsal tuto podmínku polyarchie v rámci konkrétního dějinného období, v němž žil. Ne, že by si nebyl vědom propagandistických praktik často využívajících média a jejich síly. O tom už psal nakonec i výše citovaný W. Lippmann. Co však Dahl rozhodně nemohl předvídat (ale mohl v závěru života pozorovat – zemřel v roce 2014), byl prudký rozvoj internetových médií, interaktivní online komunikace a sociálních sítí. A s tím spojený a zejména až po jeho smrti se šířící fenomén tzv. alternativních médií. Ty bychom rozhodně neměli ztotožňovat s tím, co Dahl považoval pro každou polyarchii za jeden z krucialních prvků.

Uvažujeme-li o alternativních médiích v současnosti, vyjadřujeme tím jejich (často až agresivně) opoziční postavení vůči jiným, standardním nebo tradičním typům médií. Tento typ médií představuje rádobu alternativnímu v rámci médií masových, tzv. mainstreamových, které jsou široce dostupné a obecně konzumované konkrétním cílovým publikem. Samotný pojem „alternativní“ zde zdůrazňuje rozdílnost a vzájemnou odlišnost tzv. mainstreamových a alternativních médií, které jsou vnímány buďto jako doplněk, nebo jako v podstatě plnohodnotná náhražka mainstreamu v podobě jemné odporující kritiky, která si činí nárok prozradit svým (potenciálním) konzumentům to, co mainstream „zamtluje“ nebo „příliš nezduřazuje“, stylem: „Čtete rychle, než to smažou. Toto se z liberálních médií nedozvíte!“ Důležitější je si tu uvědomit také úzkou provázanost tohoto typu médií s ideo-

monii, *at už explicitně na politické platformě, nebo v podobě užívání různých druhů nepřímých výzev prostřednictvím experimentů a transformace stávajících rolí, rutin, symbolů a znaků...*⁵¹⁹ Jelikož je tento typ mediální prezentace *a de facto* i politického boje relativně novým společenským fenoménem, odpovídá tomu také stav jeho akademického výzkumu u nás, který je, dalo by se říci, ještě pořád *in statu nascendi*.⁵²⁰

Po této krátké odbočce se však vrátíme k výčtu definičních znaků polyarchie. Jako její sedmá a poslední charakteristika se obvykle uvádí možnost a právo občanů vytvářet a zapojovat se do autonomních uskupení, včetně politických sdružení, jimiž jsou politické strany a zájmové skupiny, a pokoušet se tím ovlivnit vládu prostřednictvím účasti na volební soutěži a ostatními pokojnými prostředky. Ve zkratce by bylo možné tento rys pojmenovat jako svobodu sdružování.

Tento výčet typických prvků je sice považován za kanonický, ale současně také vztahující se především na vnitrostátní úroveň. Výzvou pro ni je však také mezinárodní dimenze, kde již aplikace polyarchických principů není rozhodně takovou samozřejmostí: „V moderním světě je podle Dahla *polyarchie nezbytná, avšak nikoli dostačující pro skutečně demokratickou společnost, takovou, která dokonaleji vytvoří rovnost zájmy-nesoucích jednotlivců. Problémy se budou stále více projevovat na nadnárodní úrovni, zatímco jiné otázky by se nejlépe řešily v menších demokratických jednotkách, které občanům poskytují větší přiležitosti pro účinnou a přibližně stejnou participaci*.“⁵²¹

Již bylo výše zmíněno, že Charles E. Lindblom společně s R. A. Dahlem patří k nejvýznamnějším představitelům neopluralismu v rámci vědy o politice. Také on přispěl rozvojem polyarchického modelu. Učinil tak především ve své knize *Politics and Markets: The World's Political-Economic Systems* vydané v roce 1977. V ní nevnímá polyarchii jako sociální, nýbrž jako ryze politický systém; dokonce pouze jako část tohoto systému, jako „*subor autoritativních pravidel společně s některými vzory politického chování, které vycházejí přímo a nepřímo z existence těchto pravidel*.“ [...] Ve všech polyarchiích jsou občané autorizováni nejenom vybitat své hlavní vládní úřady, ale také informovat a dezinformovat (sic!) sebe samotné, vyjadřovat se *moudře nebo hloupě a organizovat se do politických skupin za účelem rozhodování, jak nejlépe udělit svůj hlas a ovlivnit ostatní. Jsou též autorizováni*

⁵¹⁹ Atton, Ch.: *Alternative Media*, Londýn, 2002, s. 15.

⁵²⁰ Z nejnovějšího výzkumu v této oblasti viz např. Solga, A.: „Alternativní“ pohled na august 1986 v alternativních médiích. *Otázky žurnalistiky*, 61, 2018, 3–4, s. 117–124; Solík, M. – Holáň, L.: Prokre-

komunikovat svá přání politickým lidem a jiným způsobem je ovlivňovat. Ve všech polyarchiích jsou tyto autorizace do značné míry efektivní.⁵²² Následně předkládá výčet standardních charakteristických rysů polyarchie tak, jak byly představeny výše.

V duchu neopluralistických pozic uvažuje v tom smyslu, že v polyarchické politice je zvýhodněn zejména byznys a jeho partikulární zájmy; má v ní doslova privilegovanou pozici. A to ze dvou důvodů. Za prvé, vlády ke svému úspěchu potřebují prospívající a výkonnou ekonomiku, a aby jí dosáhly, jsou nuceny pozitivně stimulovat podnikatelské prostředí. Aby byly uspokojeny potřeby a požadavky podnikatelských skupin, musí mít tyto skupiny privilegované postavení vůči vládě. Za druhé, v tržní ekonomice jsou mnohá rozhodnutí přijímána podnikatelskými skupinami, a kvůli tomu jsou vyjmuta z vládní agendy. Následně dochází k deficitu jakéholiv demokratické kontroly nad důležitými politickými rozhodnutími, které ovlivňují zásadní aspekty života občanů. Navíc podnikatelské skupiny podle něj usilují indoktrinovat občany demokratických států, aby toto zvýhodnění byznysu v politice úmyslně přehlíželi.⁵²³

Tato indoktrinace je důležitá z toho důvodu, aby se zabránilo otevření otázek a témat, které jsou z pohledu byznysu považovány za takové, jež ohrožují jeho životní zájmy a komplikují mu nastolování politické agendy. V tom tedy spočívá hlavní rozdíl mezi neopluralismem a klasickým pluralismem. Neopluralismus svou argumentaci otevírá tvrzením, že privilegovanou pozici v demokracii vždy bude mít a má byznys. I ostatní formy pluralismu uznávají, že podnikatelské skupiny mají v demokracii jisté výhody, ale kvůli rozdlům mezi těmito skupinami, protichůdným silám ve společnosti a voličským tlakům nedosahují tyto skupiny vždy a za všech okolností svých cílů a jejich přání nejsou vždy dokonale uspokojeny.

Ve své druhé knize *Market System: What It Is, How It Works, and What to Make of It*, vydané o několik desítek let později, Lindblom rozvíjí některé předchozí teze, které v něm léta zrály. Zejména se jedná o vzájemný vztah a vliv mezi byznysem / privátními ekonomickými zájmy, tržní ekonomikou a demokracií. Táže se v ní, „... proč demokratické politické systémy nikdy moudře nebo pošetile nejdou tak daleko, aby otestovaly možnosti opuštění tržního systému? Nedaří se to pouze z jednoduchého důvodu: pozoruhodně vysokého stupně shody na myšlence, která podporuje nebo přijímá tržní systém; v žádném případě nejde o jednomyslnost, nicméně jde o tak velkou do-

hodu, že proti-tržní občané a jejich vůdci nikdy nevyhrají, a to ani jednou za dvě stě let.⁵²⁴ Lindblomova teorie tímto způsobem uvažování představuje „velký pokrok v pluralistické teorii při přijímání nepozorovatelné moci, moci byznysu, nedostatku pluralismu v určitých oblastech a role ideologie. Lindblom dokonce tvrdí, že bere v úvahu roli třídy v polyarchické politice tím, že přijímá význam třídní hegemonie a vnímání vlivu společnosti jako „projevu třídy“. V tomto smyslu neopluralismus není rozvojem pluralismu, ale úplným rozchodem s pluralismem.⁵²⁵

V.5 Kritika polyarchie

Základní kritika teorie polyarchie je založena na nadbytečnosti tohoto pojmu. Robert A. Dahl zavedl tento pojem za tím účelem, aby jasně a striktně odlišil ideální demokracii od reálné existujících demokratických politických systémů. Tyto systémy totiž bezvýtku nenaplnují své demokratické ideály, a proto je nutné ideál od praxe oddělit. Podle Sartorho se však slovu demokracie prostě není možné v uvažování o politických režimech a systémech států vyhnout a mluvit místo ní o jiném modelu, který *de facto* odpovídá charakteristikám demokracie. To, co demokracie je, nelze oddělit od toho, čím by měla být. Domnívá se, že pojem polyarchie je vlastně nadbytečný. Podle něho je zbytečné rozlišovat demokracii a polyarchii, neboť polyarchie je také demokracií. A nezáleží příliš na tom, zda je onou ideální demokracií jen částečně. I když je polyarchie pouze nedokonalou demokracií, pořád demokracií je.⁵²⁶

Ve skutečnosti je také polyarchie modelem, kde malá skupina reálně vládne, vykonává moc a rozhodnutí většiny jsou svěčena do kompetence úzce vymezené a vyhraněné skupiny elit, které mají pod kontrolou proces volebního výběru. Což je vlastně myšlenka, na níž stojí některé proudy v rámci širší rodiny uvažování o tzv. postdemokracii. Je to forma konsensuální dominance, která umožnila strukturální dominanci globálního kapitálu, a tím také koncentraci politické moci v rukou konkrétní skupin elit. „Dahlova diskuse o polyarchii se netýká pouze popisu politického chování, ale stanoví kritéria a podmínky pro polyarchální režimy, kritéria a podmínky – což jak on sám pohotově připouští – jsou idealizace, které nelze dokonale splnit. Výsledná

⁵²⁴ Lindblom, Ch. E.: *The Market System...*, s. 130.

*demokratická teorie pak navrhuje přesnější hypotézy o vztlazích v rámci polyarchie, jakož i normativní pohled na vhodné příslušné ideály.*⁵²⁷

Proč tedy striktně oddělovat ideál od reality, tedy demokracii od polyarchie? Nebylo by na základě toho vhodné vytvořit stejný typ aproximace v rámci všech sociálněvědních pojmů a termínů? Právě v tomto duchu uvažuje spoluzakladatel brněnské politologické katedry a ústavní soudce Vladimír Čermák ve své známé a u nás poměrně často citované knize *Otázka demokracie*, kde píše: „Protože společenské a sociální jevy a hodnoty jsou zpravidla pojmově zobrazovány ve své ideálně typické podobě, vedla by Dahlova koncepce ve svých konsekvencích k tomu, že takový pojmový dualismus by se stal obecným jevem. Tak např. od spravedlnosti by bylo třeba pojmově odlišit to, co představuje jen její aproximaci, a rovněž označení „člověk“ by potom bylo rezervováno jen pro jeho ideální typus.“⁵²⁸

Skutečnost, že tento pojem zůstal dahlovským (a lindblomovským) specifickým a nestal se obecně akceptovaným termínem ve srovnávací politické vědě ani v politické praxi, svědčí o opodstatněnosti uvedené kritiky. V rámci teoretického výzkumu demokracie má však významné místo, a to zejména vzhledem k rozměňování a znejasňování pojmu demokracie jako takového. Rovněž tak kritéria, která byla vymezena za účelem lepšího porozumění polyarchii, jsou užitečná při obecném uvažování o zásadách, na nichž stojí (nebo by měly stát) také naše dnešní demokracie. Představují tím určitý základ pro empirický rámec srovnávacího výzkumu nejenom demokratických politických systémů.

VI. PARTICIPATIVNÍ DEMOKRACIE

„My totiž máme státní zřízení, které nepotřebuje nic závidět zákonům sousedů; spíše jsme my sami příkladem jiným, než abychom druhé napodobovali.“

Říká se mu demokracie, vláda lidu; protože se opírá o většinu, nejen o několik málo jednotlivců. [...]

My jedni totiž člověka, který se nezajímá o politiku, považujeme ne za nestanného, nýbrž přímo za neužitečného.“

(Thukydides: Dějiny peloponéské války)

Aby demokracie jako taková vůbec mohla existovat a fungovat, je nezbytné, aby bylo k dispozici společenství uvažujících a alespoň trochu zodpovědných dospělých občanů, přičemž jejich rozsah a počet by rozhodně neměl být exkluzivní a úzký. Jinak řečeno, „většina občanů musí mít přinejmenším možnost participovat s minimálním stupněm kognitivní kompetence, alespoň čas od času, nebo přinejmenším v případě skutečné naléhavosti.“⁵²⁹ Toto jsou minimální předpoklady demokracie nejenom vzhledem k efektivní mimovolební kontrole politické moci, ale také kvůli důležitému pocitu účasti na politice, která se občanům takovou participací otevírá. Skutečná demokracie totiž zahrnuje lidovou/občanskou participaci už přímo ze své definice.⁵³⁰ Na to v podstatě odkazuje také úvodní a už klasický citát z Periklovy pohřební řeči, jak jej ve své době zachytil historik Thukydides. Právě charakter a smysl takové participace, jakož i její teoretické zkoumání budou předmětem našeho zájmu v této kapitole. Vzhledem ke stavu výzkumu této konkrétní demokracické teorie přitom rozhodně je v našem prostředí na co navazovat.⁵³¹

⁵²⁹ Whitehead, L.: The vexed..., s. 129.

⁵³⁰ Srov. Pennock, R. J.: *Democracy...*, s. 445.

⁵³¹ Viz např. Řehůřek, M.: Participačná demokracia a suverenity občanov v občianskej spoločnosti. In: Šlosiar, J., ed.: *Fenomén duchovnosti v súčasných spoločenských premenách*. Banská Bystrica, 1998, s. 17–22; Kováčik, B.: Sloboda, demokracia a participácia v kontexte moderných teoretických prístupov novej ľavice a novej pravice. *Politické vedy*, 12, 2009, 3, s. 145–153; týž: Vybrané zapadnutia demokracii partivnarnivnei wa wsobkzsesnuh teoriach. In: *Mhoda demokracie*, 20, 147